

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

ФАКУЛЬТЕТ ПРАВНИЧИХ НАУК

Кафедра міжнародного права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему:

**«Регулювання статусу мов національних меншин у
міжнародному праві»**

**“Law status of national minority linguistic rights in the
international law”**

Виконав: студент другого
року навчання,

Спеціальності

081 «Право»

Куніцин Нікіта Максимович

kunik61@gmail.com

Керівник курсової роботи:

Василенко Володимир

Андрійович,

доктор юридичних наук, професор

Рецензент:-

Магістерська робота захищена
з оцінкою __

Секретар ЕК _____

«__»._____.2021 року

Київ – 2021

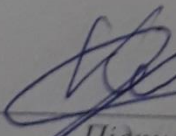

Декларація
академічної доброчесності
студента/ студентки НаУКМА

Я Кущук Никита Максимович
студент(ка) 2 року навчання факультету Правничий факультет (ПФ)
спеціальність Право
адреса електронної пошти nikita61@ukma1.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему
«Регулювання статусу обов'язового ліцензійного у
ліцензійного права»
відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень,
передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність
здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений/
ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і
готовою до перевірки;
- згоден/ згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям
академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння
змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної
системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних
університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

12-05-2021
Дата

Підпис

Кущук Н. Н.
Прізвище, ініціали

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	3
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНІ НОРМИ, ЩО ЗАХИЩАЮТЬ МОВНІ ПРАВА ТА ЇХ ПРИРОДА, МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА.....	11
1.1. Поняття мовних прав та їх суб'єктів. Поняття мовних прав національних меншин.....	11
1.1.1. Вступ.....	11
1.1.2. Визначення термінів «мова» «мовні права». Мовна свідомість.....	12
1.1.2.1. Мова.....	12
1.1.2.2. Мовні права.....	14
1.1.3. Термін «мовні права національних меншин».....	17
1.1.4. Національні меншини і мовні меншини: чи тотожні поняття і в чому полягає їхня різниця?.....	19
1.2. Закріплення мовних прав у міжнародно-правових актах (основні міжнародно-правові акти) та поняття балансу між державною мовою та мовами меншин.....	22
1.2.1. Мовні права титульної (чи ні?) нації і мовні права національних меншин: у чому різниця?.....	22
1.2.1.1. Іноземні мови.....	24
1.2.1.2. Як правильно називати мову (мови), якою (якими) розмовляє етнічна більшість?.....	26

1.2.1.3. Чим відрізняються мовні права основного населення від мовних прав національних меншин?.....	28
1.2.2. Що таке мовний баланс і чому він важливий?.....	31
1.2.2.1. Мовний баланс в освітній сфері.....	33
1.2.2.2. Мовний баланс у сфері послуг.....	34
1.2.2.3. Об'єднувальна роль мовного балансу.....	36
1.2.3. Баланс між державною(ми) (офіційною(ми)) мовою(ми) та мовами національних меншин: Висновок.....	37
1.4. Чи є поняття «мови національних меншин» і «мови корінних народів» тотожними?.....	40
1.4.1. Що таке «мови корінних народів»? Що таке «мовні права корінних народів»?.....	40
1.4.2. Чи є різниця?.....	42
1.4.3. Висновок.....	45
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ВИНИКНЕННЯ МОВНИХ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	49
2.1. Виникнення мовних прав. Етапи.....	49
2.1.1. Зародження мовних прав та вихід їх на міжнародний рівень.....	50
2.1.2. Віденський конгрес 1815 року.....	53
2.1.3. Пост-віденський період.....	56
2.1.4. ООН і Рада Європи Європейська хартія регіональних мов або мов меншин як унікальний міжнародно-правовий акт.....	58

2.2. Становлення мовних прав національних меншин.....	61
2.3. Сучасні тенденції.....	63
2.3.1. Що пропонує ООН?.....	63
2.3.2. Що пропонують правники?.....	65
2.3.2.1. Чи є мовне питання суто етнічним?.....	68
РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ МОВНИХ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ І НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД.....	72
3.1. Вступ.....	72
3.2. Захист мовних прав національних меншин і основного населення у міжнародному праві.....	74
3.2.1.1. Статус мов у публічній сфері.....	76
3.2.1.2. Переклад.....	77
3.2.1.3. Порухення мовних прав національних меншин як посягання на свободу від катувань.....	78
3.2.2. Звітування держав згідно положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.....	79
3.3. Захист мовних прав національних меншин і основного населення у національному праві.....	80
3.3.1. Імплементация мовних прав національних меншин в національному законодавстві.....	80
3.3.2. Прямий захист мовних прав національних меншин і мовний баланс...	82
3.3.3. Потреба захистити мовні права окремих національних меншин. Паралель із захистом мовних прав корінних народів.....	84

3.3.4. Сталість взаєморозвитку мов основного населення і національних меншин.....	86
3.3.4.1. «Престижування» офіційної (державної) мови, підвищення її суспільної ролі.....	88
3.3.4.2. Обов’язкове володіння державною (офіційною) мовою з боку громадян держави, де це вимагається.....	89
3.3.4.3. Законодавчий та практичний захист мовних прав національної більшості.....	92
3.4. Новелізація міжнародного права у сфері захисту мовних прав національних меншин: як має розвиватися галузь захисту мовних прав національних меншин у міжнародному праві?.....	94
3.4.1. Запровадження терміну «лінгвоцид».....	94
3.4.2. Чи можна інтегрувати один міжнародно-правовий акт в інший? Випадок між ЄС і ЄСПЛ (приклад).....	97
3.4.2.1. Які недоліки має Європейська хартія регіональних мов або мов меншин і чому це є проблемою?.....	98
3.4.3. Чи потрібні окремі мовні органи міжнародному праву?.....	101
ВИСНОВКИ.....	107
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	110

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ООН – Організація об'єднаних націй

ОБСЄ - Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ЄС – Європейський союз

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права

КСУ – Конституційний суд України

ВСУ – Верховний суд України

ПАР – Південноафриканська республіка

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність.

На планеті Земля існує декілька тисяч мов, кожна з яких є рідною принаймні для однієї людини.

Водночас, регулювання захисту мовних прав національних меншин (та й взагалі – мовних) на міжнародному рівні є вкрай вузьким, існує лише декілька міжнародно-правових актів у цій галузі (попри те, що національних законів існує безліч).

В свою чергу, наразі мовне питання є особливо важливим для України як до держави, населеної як українцями – так і людьми інших національностей. В той же час, коли українці були під владою інших держав (Російська Імперія, Австрійська Імперія, Австро-Угорська Імперія, СРСР) – крім необхідності зберегти в умовах відсутності національної суверенності рідну мову – також було необхідно не дати їй зникнути внаслідок прийняття антиукраїнських нормативно-правових актів – таких як Валуєвський циркуляр 1863 року і Емський указ 1876 року. Відповідно, порушення мовних прав є дуже знайомі українському народові і досі відчувається відголос й сьогодні. Також, це питання є актуальним і в сенсі подальшого реформування мовного законодавства, визначення співвідношення між українською та іншими мовами, якими спілкуються громадяни України.

Відповідно **об’єктом** цієї кваліфікаційної магістерської роботи є **мовні права національних меншин**, коли як **предметом** – **їхня правова природа та регулювання на міжнародному рівні, їх імплементація в національне законодавство.**

Мета.

Метою дослідження, порушеного в магістерській кваліфікаційній роботі, є визначення місця мовних прав національних меншин у царині

міжнародного права та їхню важливість серед інших людських прав. З іншого боку, також як мету я визначаю ступінь їх захищеності в міжнародному аспекті, їхню суть та причину необхідності їх існування. Також є за необхідне визначити, як має виглядати система мовних прав національних меншин у царині міжнародного права захисту прав людини.

Завдання.

Під час написання магістерської кваліфікаційної роботи, я ставлю перед собою такі питання:

1. Визначити поняття «мовних прав національних меншин», зрозуміти їхню природу та пропорційність щодо мовних прав носіїв державної (офіційної) мови.
2. Визначити, чи слід розрізняти поняття «мовні права національних меншин» і «мовні права корінних народів» та аргументувати позицію.
3. Визначити процес формування та закріплення мовних прав національних меншин.
4. Визначити перспективи розвитку міжнародного права у галузі мовних прав національних меншин.
5. Визначення ступеня юридизації міжнародного та національного права (на прикладі кількох законодавств) та їх порівняння.
6. Надання пропозицій шляхів вдосконалення захисту мовних прав національних меншин.

Методологія магістерської кваліфікаційної роботи.

Під час написання магістерської кваліфікаційної роботи, я планую використати наступні методи:

- **Метод аналізу.** Аналізуватимуться норми міжнародного та національного права, результати відіграватимуть ключову роль у цій кваліфікаційній магістерській роботі.

- **Метод узагальнення.** Фінальний результат кваліфікаційної магістерської роботи – узагальнення проведених досліджень, наведене у Висновках.
- **Формально юридичний метод.** Автор як студент факультету правничих наук аналізує поставлену проблему з юридичної позиції.
- **Порівняльний метод.** З метою визначення напрямку розвитку мовних прав національних меншин, порівнюються норми національного та міжнародного права. Порівнюються статуси мов.
- **Історичний метод.** Розділ II цієї кваліфікаційної магістерської роботи буде присвячений аналізу виникнення і закріплення мовних прав національних меншин у міжнародному праві.

РОЗДІЛ 1.

МІЖНАРОДНІ НОРМИ, ЩО ЗАХИЩАЮТЬ МОВНІ ПРАВА ТА ЇХ ПРИРОДА, МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА

1.1. Поняття мовних прав та їх суб'єктів. Поняття мовних прав національних меншин.

1.1.1. Вступ

Що таке мовні права? Що таке мовні права національних меншин? Чим вони відрізняються? Нащо вони взагалі потрібні? Чим вони відрізняються від мовних прав титульної нації і який між ними баланс?

Для початку, варто відповісти на два питання – що таке мовні права? Що таке мовні права національних меншин?

Починаючи з питання важливості мови взагалом, вважаю за необхідне процитувати думку Ланських, що мова «накопичує досвід поколінь, оскільки є засобом соціалізації та інструментом утворення та регулювання суспільних, міжетнічних і міжнаціональних відносин» [1; с. 92], з чого випливає те – що мова як феномен є одною з найважливіших складових формування суспільних відносин. Також, по-суті, з цього випливає те – що мова є засобом комунікації між людьми.

В той же час, вивчаючи зміст правових систем різних держав та мову, якими вони виражаються у нормативно-правових актів – варто зазначити щодо того факту, що існує певне мовне розмежування, причому яке визначене на правовому рівні. Відповідно, з цього випливає потреба пояснити цей феномен та визначити правові режими.

Водночас, слід розуміти якою мірою ці права захищаються і мають захищатися, чого не вистачає для повноцінного здійснення даної функції. Слід зрозуміти, що таке мовний баланс і чому його існування є необхідним для будь-якого суспільства.

Таким чином, стане зрозумілим – що саме має розглядатися в аспекті даної кваліфікаційної роботи. Тобто, чого саме торкається предмет кваліфікаційного магістерського дослідження.

1.1.2. Визначення термінів «мова» «мовні права». Мовна свідомість.

1.1.2.1. Мова.

Спершу варто визначити загальне поняття – «мовні права», в особливості з тої причини, що так впливає з самої назви терміну. Проте для цього необхідно розуміти, стосовно чого вони надають права.

Іншими словами, варто зрозуміти, чим є об'єкт мовних прав. Тобто, визначитися з тим, що таке «мова». Для цього слід звернутися до мовознавчих джерел, вийти за межі суто праворозуміння. Пропонуємо звернутися до декількох доктринальних визначень, запропонованих обраними авторами.

Бусел у своєму словнику визначає мову в кількох розуміннях: як «здатність людини говорити, висловлювати свої думки», як «сукупність доволіно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок», як «те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування» [4].

Як зазначає Дорда, «оскільки мова є суспільним явищем, виникли тенденції порівняти її з деякими сторонами суспільного життя» [8, с. 7]. Іншими словами, мову як явище можна розглядати у різних аспектах, залежно від виду відносин – де відбувається процес спілкування і передачі певної інформації.

Вінгштейн визначає мову як «основний засіб передачі будь-якої інформації» [2; с. 12] – відповідно відзначається комунікативна роль мови, зокрема – й у правовому аспекті. Тобто, предметом мовних прав є визначене Вінгштейном якище. Тобто, предметом мовних прав є засіб вираження будь-якої інформації.

У словнику Коллінза водночас визначено, що мовою є «структурована система спілкування між людьми у вербальному (мовленево) і жестовому вигляді» [5].

Левандовськи, розглядаючи той факт, що мова має цілу низку значень, визначає її в аспекті спеціальної ролі як «професійну мову, яка відрізняється від розмовної та загальноживаної лексики менш за все граматичними та синтаксичними закономірностями, а ймовірніше – спеціальним словниковим запасом, який відповідає практичним вимогам» [6; с. 243]. Іншими словами, таким чином доводиться багатоманітність ролі мови у суспільстві, у публічному і приватному житті.

З вибраних визначень впливає, що мова безпосередньо є ключовим засобом спілкування.

З іншого боку – розглядаючи багатоманітність мови як феномену - мову як об'єкт мовних прав (зокрема - й мовних прав національних меншин) не можна розглядати у контексті «інформаційної мови» - де є відсутнім суб'єкт мовних прав, відповідно не існує осіб – які особисто потребують захист таких мов. Так, цей термін востаннє на нормативно-правовому рівні визначався вже в нечинному нині ДСТУ як «формалізована мова, призначена для характеристики даних чи змісту документів з метою забезпечення їх зберігання та пошук» [7].

Отже, мову, на мою думку – виходячи з вищенаведеного - варто визначати як *засіб передачі інформації шляхом взаємодії між членами суспільства*. Тобто, розглядати її в загальному аспекті – в аспекті її

використання взагалі. Також, як буде описано у Розділі II, мова не обмежується вербальними засобами її вираження.

1.1.2.2. Мовні права.

Визначивши, чим за своєю природою є об'єкт охорони мовних прав, слід тепер перейти до визначення самих мовних прав як поняття. Це є важливим зробити з тою метою, аби розуміти, від чого необхідно відштовхуватися – вивчаючи предмет даної кваліфікаційної магістерської роботи.

На жаль, не має ні в міжнародно-правових актах, ні в національних – визначення терміну «мовні права». Отже, доведеться відсилатися на доктринальні позиції і на їх підставі сконструювати своє бачення визначення даного терміну.

В свою чергу, на щастя для вітчизняної доктрини, є чимало й українських правників – які досліджують проблему мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин і не тільки), а отже мають уявлення щодо їх сутності.

Наприклад, Ткаченко визначає, що «за допомогою права встановлюються основи використання мов у різних публічних сферах державного та суспільного життя» [3; с.64], відповідно з цього випливає те, що мова – цінність не виключно етнічна. Авторка не наводить у своїй статті визначення необхідного нам поняття, проте наголошує, що «для єдиного розуміння населенням своєї цвладної волі держава проголошує певну національну мову офіційною» [3; с. 66-67]. Зокрема, нею ще в далекому 2010 році пропонувалося «прийняти нормативно-правовий акт» для регулювання мовних відносин принаймні у публічній сфері [3; с. 73].

Також варто відзначити думку Губаєвої про те, що мовні права «підлягають правовому регулюванню». [9; с. 144] З одного боку, з цих слів виникає враження, що мовні права контролюються нормативними приписами, а не волею самих суб'єктів – адже, як визначається вище, «є регулювання». З іншого боку, встановлення мовного статусу законодавчо як раз таки має сприяти наданню відповідних гарантій самою державою, на території якої функціонує право.

Зокрема Ажнюк визначає взаємозв'язок між статусом мови та мовними правами: зокрема вона відзначає, що «мовні права титульної нації юридично формалізуються в офіційному статусі її мови» [10; с.18]. З цього випливає, що офіційний статус мови визнається у відповідному нормативно-правовому акті цієї країни.

В той же час, вона зазначає, що «підстави суттєво розширити зміст і обсяг цього поняття з урахуванням тих мовних прав, які логічно впливають із засадничих правових принципів і де-факто захищаються низкою різноспрямованих не-власне-мовних законів, які регламентують використання мови в офіційній і публічній сферах» [11, с. 202].

В той же час, варто відмітити, що мовні права безпосередньо залежать від так званої «мовної свідомості» їх носіїв. Як зазначає Селігей, «поняття не так онтологічне, як евристичне, що допомагає вивчати й типологізувати ставлення різних людей до мови та мовної дійсності» [12; с. 27]. Сам автор виділяє 3 види мовної свідомості – «початковий, середній і високий» – залежно від «зрілою мовною особистістю» [12; с. 24].

Іншими словами, з цієї статті випливає той факт, що мовні права національних меншин необхідно не лише вимагати визнавати на рівні національного законодавства – а й виборювати їх, бо без волі суб'єктів, права навряд чи будуть визнані. Відповідно, без волі суб'єктів прав ці права не

будуть визнані та захищені державою – яка діє від імені народу як її творця, як творця державних інститутів.

Як визначають Марті, Ортега та Ідізабаль, «розширювати сфери вжитку й підвищувати престиж мов легше тоді, коли ці мови викликають позитивне ставлення» [13, с. 214]. Так, цю позицію можна співставити з моментом початку та розвитку мовної реформи – адже вона має місце саме в ті часи, коли наш народ – який складає основу населення України (як приклад) – має краще етнічне самоусвідомлення. Іншими словами, двигуном мовної реформи принаймні в Україні стали самі українці як найчисельніший народ держави, коли як держава виступає в ролі гаранта і виконавця.

Так все ж на яке визначення краще посперечатися, яка позиція є кращою – враховуючи те, що оглянуті не визначення терміну «мовні права», а опис їх природи? Пропонується виробити власне визначення на підставі досліджених позицій правників.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що *мовними правами є ті права людини, які гарантують її можливість користуватися мовою в усіх сферах, визначаючи мову як етнічну, національну, соціальну, культурну цінність, що має бути збережена як засіб спілкування, один з елементів етнічного самовизначення та гідності, здійснення нормотворення.*

Водночас, *суб'єктами мовних прав* варто називати носіїв вищезгаданих прав, яких вони безпосередньо стосуються, і в залежності від характеру самих мовних прав. Зокрема, ними можна вважати всіх людей (враховуючи особливості окремих мовних прав, які можуть стосуватися лише окремих суб'єктів).

Також варто відмітити той факт, що розвиток мовних прав національних меншин також залежить не тільки від волі держави як гаранта прав людини, частиною яких є мовні права – а й рівнем мовної свідомості, адже людські

права закріпилися у правових системах саме завдяки боротьбі людства за них протягом століть.

Отже, посилаючись на вищенаведене, варто відзначити, що мовні права взагалом застосовуються у різних сферах життя, отже мають гарантуватися усюди де є мова. В свою чергу, відмічається недолік як національного мовного законодавства і сфери міжнародного права, так і самої доктрини у частині дослідження мовних прав.

1.1.3. Термін «мовні права національних меншин».

Визначившись з загальними поняттями, вважаю що тепер є можливість перейти безпосередньо до того, що є значно ближчим до дослідження в межах цієї кваліфікаційної магістерської роботи.

Мовні права національних меншин, зрозуміло, що є галуззю мовних прав як різновиду прав людини – адже стосуються окремих їх суб'єктів. Відповідно, мовні права національних меншин, як випливає з самого терміну – є частиною мовних прав.

Водночас, вже визначивши поняття мовних прав як ширшого поняття, також необхідно все ж визначити поняття мовних прав національних меншин як предмет дослідження даної роботи.

Проте, для того, аби виділити їх з-поміж загального числа даної галузі прав людини – необхідно визначити, чим вони є – тобто, що таке «мовні права національних меншин».

Для визначення цього терміну, вважаю за необхідне посилатися від терміну загального – визначеного вище. Такої думки я дотримуюся з тієї причини, що «мовні права національних меншин» за своєю суттю є підгалуззю «мовних прав».

Як зазначала Мяловицька, «зросла кількість держав, населення яких збільшилося за рахунок представників інших країн, що утворили або поповнили національні меншини» [14, с. 25]. Іншими словами, актуальність таких прав пояснюється тим, що збільшується склад різних етнічних груп і поступово збільшується рівень самоідентичності.

Мармазов визначає національні меншини як «групу, що за чисельністю поступається решті населення держави ... члени якої – громадяни цієї держави – мають ... мовні риси, відмінні від рис решти населення, ... виявляють солідарність, спрямовану на збереження своєї ... мови» [15, с. 108].

Як зазначає Ковальова, «ті права, якими особа може користуватися незалежно від інших осіб, називаються індивідуальними, а ті, реалізація яких можлива лише групою осіб, відповідно є колективними» [16; с. 83]. Відповідно, як буде пояснено в наступному розділі даної роботи – мовні права національних меншин стосуються безпосередньо усіх носіїв мов, які можуть вважатися як мови національних меншин.

Отже, мовними права національних меншин є *ті мовні права, які гарантують можливість осіб, які не належить до основного населення – користуватися рідною мовою в усіх сферах, визначаючи мову як етнічну, національну, соціальну, культурну цінність, що має бути збережена як засіб спілкування, один з елементів етнічного самовизначення та гідності, здійснення нормотворення.*

В той же час, варто розуміти, що таке мови національних меншин – аби усвідомити, що є предметом цих прав. Так, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин наводить аж цілих 2 визначення цього поняття (пп. а) і б) п. 1 аб. 1 ст. 1). Так, цей документ виділяє 2 ознаки-терміна, які визнають суть цих мов:

- «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави»;
- «відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави» [17].

Відповідно, посилаючись на цю норму міжнародного права у галузі мовних прав, варто відзначити – що визначення терміну «мови національних меншин» є поєднанням цих 2 їх ознак.

Отже, визначення терміну «мови національних меншин» вже є закріпленим на рівні міжнародного права, а значить – що шукати у доктрині способи їх визначення в аспекті термінології – непотрібно. Відповідно, визначення предмета даного сектору мовних прав – вже є закріпленим у міжнародному праві і я вважаю за доцільне дотримуватися його.

1.1.4. Національні меншини і мовні меншини: чи тотожні поняття і в чому полягає їхня різниця?

Яким чином відрізняються ці 2 терміни і чи мають вони існувати обидва у сфері міжнародного права?

Термін «національні меншини» є доволі широким, відповідно торкається далеко не тільки мовних прав. Водночас, попри те, що у джерелах як національного права – так і міжнародного – жодним чином не визначені ці терміни. Проте це не може бути підставою для того, щоб не виділяти з-поміж суб'єктів мовних прав їх окремий різновид.

Як зазначав Капоротрі, «Меншина – це група, яка за чисельністю поступається решті населення держави і не є домінуючою, члени якої – громадяни цієї держави – мають етнічні, релігійні чи мовні характеристики, відмінні від решти населення, та виявляють, принаймні

опосередковано, почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови» [18; с. 96].

Як відзначав Курінний, «варто відзначити надзвичайну ефективність запровадження єдиної мови в освітній системі панівних націй як найважливішого засобу знищення національної самобутності їхніх меншин» [19; с. 56]. З іншого боку, наразі, як наголошується на рівні національних законів та небагатьох міжнародних мовних норм – держава має «охороняти історичні регіональні мови або мови меншин ... деякі з яких знаходяться під загрозою відмирання, сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій ...» (Преамбула Європейської хартії регіональних мов або мов меншин).

В свою чергу, Пакер у своїй роботі, досліджуючи питання захисту меншин – зазначав одне суперечливе питання щодо сумнівів, які досі існують у цій площині - «чи є необхідність у визначенні меншин?» [20; с. 24]. Іншими словами, питання в цьому аспекті полягає в тому, що, на думку автора – в деяких правових системах досі на сьогодні існують сумніви щодо розмежування певних категорій населення – яке, натомість, сприяє виробленню особливих правових режимів для рівномірних правових гарантій з-боку держави.

Отже, на нашу думку, поняття «національні меншини» і «мовні меншини» слід розрізняти.

«Національні меншини» як термін не закріплений на рівні міжнародного права, проте все ж відображений у деяких національних законодавствах. Так, згідно українського законодавства, цей термін визначається як «групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою». Відповідно, ключове значення у визначенні цього терміну має факт відмінності тих, хто під нього підпадає – від проголошеної основної нації.

Але чи взагалі тотожні національність і рідна мова – враховуючи те, що серед, наприклад – нашого рідного, українського народу – є ті, для кого українська не є рідною мовою – і, навпаки – не-українці, для яких рідною мовою є українська? Іншими словами, мовні меншини не завжди співпадають з меншинами національними, проте в свою чергу передбачають собою певне коло осіб – для яких мова основного населення не є рідною або ж хто нею взагалі може не володіти. Особливо враховуючи політику деяких держав по відношенню до носіїв інших, ніж державна (офіційна) мова, а також – виховання у сім'ї.

Як зазначали Іванішин і Радевич-Винницький на прикладі української мови, «заборона мови чужою державою ... боротьба із друкованим словом ... через пониження статусу й престижу мови; оголошення мови неприродною ... втручання у внутрішню структуру та функціонування мови; переслідування та гоніння носіїв мови; освіту; демографічну політику» були формами спроб знищити українську мову в часи панування іншої держави на теренах України [21, с. 21-22]. Отже, принаймні на прикладі України не варто виключати вплив панівних держав у минулому на стан володіння українською мовою у сучасному українському суспільстві і побуті.

Отже, ототожнювати поняття «національні меншини» та «мовні меншини» є недоречним. Проте яке тоді визначення має бути використане для позначення таких осіб?

Варто відзначити, що вибір позначення терміну не є однозначним серед правників. Так, наприклад, Іванюшева і Кульбіда використовують у своїй роботі термін «лінгвістичні меншини» [22; с. 25]. Даний термін, враховуючи його етимологічне походження, не є невірним – проте все ж має існувати універсальний, а не його видові відгалуження. На прикладі програм навчання інших мов учнів у країнах Заходу, Ширін наголошує на «безкомпромісному зануренні у чужорідний засіб пізнання світу, тобто, у другу мову, яка є невідомою для учня» в такий спосіб [23; с. 155].

З цього всього випливає той факт, що визначення «мовні меншини» не було вироблено навіть на рівні доктрини. Водночас, для визначення даного терміну необхідно виходити з його природи.

В той же час, пропонується визначати поняття «мовні меншини» як *категорію населення певної країни, яке відрізняється від основного населення мовними ознаками.*

Отже, різниця полягає в тому, що мовні меншини, по суті – є різновидом національних меншин, які виділяються такою окремою ознакою як мова. А значить, що відділяти це поняття від загального – можна. Відповідно, розмежування стосується безпосередньо ознаки, за якою вони виділяються як «меншини».

Відповідно, розглядаючи поняття «мовні меншини» окремо, недотичне не розглядається. В свою чергу, буде неправильно розглядати суто «мовні меншини», адже рідна мова та етнічне походження можуть не співпадати. Так, до прикладу, не всі етнічні українці вважають своєю рідною мовою українську [24].

Іншими словами, захищаючи мовні права - захищається одна з ознак етнічної самобутності, а не можливість розмовляти мовою іншого народу. Відповідно, є сенс захищати мовні права національних меншин у межах їхньої приналежності самим національним меншинам, а не залежно від їх носіїв.

1.2. Закріплення мовних прав у міжнародно-правових актах (основні міжнародно-правові акти) та поняття балансу між державною мовою та мовами меншин.

1.2.1. Мовні права титульної (чи ні?) нації і мовні права національних меншин: у чому різниця?

Для чого потрібен мовний баланс? Чи мають право на мовний захист лише вразливі, чи всі?

Перед тим, як визначити поняття, суть і роль мовного балансу – варто пояснити, чим відрізняються ці 2 різних види мови.

Відповідно, звісно ж – що різниця є і ці два поняття не можуть бути тотожними, адже в даному випадку мовний баланс не матиме сенсу. Водночас, розмежування стосується різного складу мовних прав відповідно до того, яка саме мова є рідною.

Як заявляє Копиленко, «мовна проблема традиційно лишається однією з найскладніших у сучасному українському державотворенні» [25; с. 44]. Та і взагалі, дане твердження можна прив'язати до ситуації з регулюванням мов на рівні міжнародного права. При цьому, наприклад, в українському законодавстві – надається визначення обом термінам.

В той же час, Конституцією України чітко визначається те, що таке державна (офіційна) мова – причому визначенням того, яка саме. Так, її правовий статус регулюється мовним законодавством, а отже – це і є джерело визначення її як феномену у правовому вимірі. В той же час, зі змісту ч. 2 ст. 10 Основного Закону випливає, що усі інші мови визнаються мовами «національних меншин» або ж «мовами корінних народів» [26].

Відповідно до п.п. і п. «а» аб. 1 ст. 1 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, мови меншин «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави» - відповідно, стаття 10 Конституції України співпадає з даним положенням. Проте чи є це визначення, хай і закріплене у міжнародному праві, повним?

Отже, принаймні українське законодавство в цій частині дотримується таких норм. Відповідно, нормами національного та міжнародного права

розмежовуються ці два поняття, а їх предметам надається роздільний правовий статус.

Отже, різниця полягає в таких аспектах:

1. Міжнародним правом завдання визначати статус мов покладено на національні законодавства
2. Мовні права основного населення передбачають можливості для розвитку та захисту мови та спілкування нею, яка є рідною (або рідними) для більшості населення, коли як мовні права національних меншин передбачають те ж саме – але для інших мов;
3. Мовні права основного населення захищаються як гарантії носіям мови (мов) загального спілкування у державі, коли як мовні права національних меншин захищаються як гарантія різноманітності та рівності;
4. Статус державної (офіційної) мови (мов) чітко визначається у законодавстві в сенсі об'єкту, що підпадає під цей термін. Європейська хартія мовних прав або мов меншин розмежовує ці два поняття (причому, ще й в аспекті тексту самого міжнародно-правового акта), проте не визначає – яка саме мова має визнаватися такою.

Отже, визначення різниці у цьому аспекті покладається безпосередньо на держави як творців міжнародного права. Відповідно, завдання щодо визначення балансу покладається міжнародним правом на системи національні – відповідно, скеровуючи згідно своїх норм.

1.2.1.1. Іноземні мови.

Водночас, варто розуміти – що не варто включати до розряду мов національних меншин окремої держави геть усі мови світу, не рахуючи державну (офіційну). Іншими словами, в правовому аспекті – не слід ототожнювати поняття «мови національних меншин» та «іноземні мови». Так, держава не зобов'язана надавати гарантії, до прикладу – тим мовам, які не використовуються ні на жодній з частин її території. Хоча міжнародно-правовими актами й передбачені засоби захисту мов іноземців, проте вони не можуть ані визнаватися мовами національних меншин, їхні носії не можуть визнаватися мовними меншинами – і самі ж іноземні мови не можуть закріплюватися в законодавстві як такі.

Але чому?

Так, іноземною мовою вважається *та, якою розмовляють за межами певної держави* [27; с. 433]. Відповідно, навряд чи, наприклад – в Україні можна назвати англійську мову «мовою національної меншини».

У даному випадку, для держави іноземна мова певним чином стає «другою» у відносинах з іноземцями.

Хоча в певний момент, наприклад, українськими законодавцями – була запропонована ідея ототожнити ці 2 поняття у мовному законодавстві (стаття 2 Законопроекту) [28]. Вважаю цю позицію неправильним (що і не було прийняте як закон) з огляду на те, що ототожнювати ці два поняття в сенсі правового режиму є неправильним.

Відповідно, водночас – поняття «іноземна мова» не є закріпленим у термінології, яку пропонує законодавство України – а також, немає в міжнародному праві (де і взагалі не згадується) – хоча згадується в положеннях норм національного права. Тобто, поняття не ототожнюється з поняттям «мов національних меншин» ані правовим режимом, ані своєю природою – принаймні в законодавстві України.

Хоча, з іншого боку, деякі мови національних меншин є як такими, так і як мовами іноземними – так як можуть мати державний (офіційний) статус за кордоном. Проте, відповідно, статус іноземних мов розглядається не в сенсі їх пропорційності мовам національних меншин – а в сенсі їхнього правового статусу.

В свою чергу, до вимог допуску підручників до конкурсів, МОН зазначається – що «проекти підручників повинні бути написані: українською мовою (для ЗНЗ з навчанням українською мовою); іноземними мовами (для відповідних навчальних предметів); мовами національних меншин (для ЗНЗ з навчанням українською мовою та мовами національних меншин), відповідною мовою національної меншини (для інтегрованого курсу «Література»)» [29].

Отже, принамі на такому рівні, «іноземні мови» та «мови національних меншин» не ототожнюються. В той же час, освітня роль іноземних мов та мов національних меншин є різною.

Отже, в аспекті даного дослідження, іноземні мови не можуть бути у складі його предмету. Відповідно, з цього випливає, що іноземні мови мають захищатися не державою перебування їх носія – а державою його походження (громадянства, підданства). Відповідно, ототожнюватися вони можуть тільки у разі співпадіння з мовами меншинств, але вже у статусі мов національних меншин.

1.2.1.2. Як правильно називати мову (мови), якою (якими) розмовляє етнічна більшість?

Чим взагалі відрізняються мовні права національних меншин від мовних прав титульної нації? Чи мають взагалі й ті, й інші права – бути захищеними однаково?

Титульною нацією (чи ні?) можна назвати ту категорію населення, яка відносить себе до відносної етнічної більшості в межах однієї держави. Проте саме визначення ні в українському законодавстві, ні в міжнародному праві – не є закріпленим. В той же час, назва етнічної більшості далеко не завжди визначає назву держави. Як правило, назва держави визначена згідно назви нації, що її утворила. Проте, до прикладу, в таких країнах як США чи Канада – основне населення складають зовсім не ті, хто по-суті утворив стале населення належних таким державам земель.

В свою чергу, у таких державах як Білорусь чи Фінляндія – там де державних мов більше ніж одна – тільки одна з мов є мовою окремо саме корінної нації.

Як зазначала Азарова, «у світі існують суспільства, де використовують не одну мову, а дві чи більше ... як правило, одна з них державна, загальнообов'язкова для всіх громадян» [30, с. 71]. Відповідно, такою мовою є саме та, яка є рідною для народу – що складає більшість населення відповідної держави.

Проте, мною пропонується вживати інший термін, ніж той – що був названий вище. Так, у Великій Британії як приклади, де основу населення складають англійці, проте які не дають свою назву цілій державі – а лише її частині (Англія) [31].

В той же час, окремі держави (наприклад - США, Болівія, Соломонові острови) названі зовсім не на честь певного народу. Відповідно, як впливає зі складу населення таких країн та інших демографічних даних щодо них – жодна з етнічних груп ані називається тотожними до назви держав іменуваннями, ані розмовляють проіменованими згідно назв держав мовами.

Відповідно, причина не в тому, в законодавстві якої саме країни воно використовується – а в тому, що така категорія населення виконує не лише тільки одну-єдину найменувальну функцію.

Пропонується використовувати термін *основне населення* принаймні з тої причини, що під ним розуміється та його частина, яка складає найбільшу його частку. Цей термін ніде не визначається, проте сама його форма має натякати на те, що під ним розуміється *частка населення держави, яка визначає найбільшу його групи відповідно до етнічного походження*.

Водночас, дане визначення буде доцільним принаймні у тому аспекті, що перш за все – дана категорія населення становить основу населення певної держави, що відповідно стає підставою для набуття нею мовних привілеїв. Відповідно, в змісті цього визначення вбачається та основа населення, яка спромоглася диктувати визначення мови спілкування усієї держави в цілому як мову більшості.

Отже, такі суб'єкти прав (зокрема й мовних) мають визначатися перш за все не за тотожністю з назвою своєї держави, а відповідно до їхньої частки у складі населення.

Відповідно пропоную до застосування термін «мови основного населення».

1.2.1.3. Чим відрізняються мовні права основного населення від мовних прав національних меншин?

По-перше, основне населення та мовні меншини на те й по-різному називаються, що вживають у спілкуванні різні одна від одної мови. Водночас, досліджуючи питання мовних прав національних меншин – важливим завданням є їхнє виділення серед усіх мовних прав, відділення їх від мовних прав основного населення тощо.

Як витікає, до прикладу, з українського законодавства – мова основного населення закріплена на конституційному рівні як «державна» (частина перша

статті 10 Основного Закону). Відповідно, таким чином передбачається – що мова більшості (основного населення) має бути основним засобом спілкування у відповідному суспільстві.

Враховуючи європейські континентальні реалії, основним нормативно-правовим актом в межах європейського континенту (зокрема й ратифікований Україною, див. посилання у Розділі II), який безпосередньо стосується мовних прав – є Європейська хартія регіональних мов або мов меншин.

Водночас, з тексту статті 1 Хартії випливає, що мовами меншин є мови, «відрізняються від офіційної мови (мов)» (правовий аспект) і «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави» (етнічний аспект).

Відповідно, якщо в цьому аспекті думати навпаки, то офіційними мовами тоді є ті, що *використовуються більшістю громадянами відповідної держави* (етнічний аспект).

В той же час, постає питання щодо того, чи тотожні поняття «офіційна» і «державна» мова. Так, до прикладу – КСУ у своєму рішенні *ототожнює ці два поняття* (враховуючи і важливе рішення щодо конституційності одного з результатів проведення мовної реформи) [32]; [33]. Водночас, Тихомирови відзначають про необхідність розрізнення двох понять, визначаючи офіційну мову як ту, що «є основною мовою держави, що використовується в законодавстві та офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо» [34; с. 309-310], а державну – як «мову більшості або значної частини населення держави яка конституційована в даній державі як державна мова» [34; с. 505]. Посилаючись на наведені визначення, я вважаю – що позиція КСУ щодо ототожнення даних понять є правильною, так як вони – відповідно до позиції Тихомирових – є подібними, і їх розгалуження призведе до більшої недосконалості мовних норм.

Звертаючи увагу на міжнародно-правові акти щодо прав людини загального характеру, то вони зазвичай закріплюють мовні права поверхнево і на рівні заборони дискримінації незалежно від мови – зокрема у: Конвенції з прав людини і основоположних свобод (стаття 14) [35]; у МПГПП (стаття 4) [36]; в конвенціях з прав людини інших континентів, ніж європейський – в Африканській Хартії Прав Людини і Народів (стаття 2) [37]; Американській конвенції з прав людини (частина перша статті 1) [38]. Навіть Декларація ООН з прав людини – заключний документ, який закріпив права людини після необхідності зробити це одразу ж після закінчення Другої Світової Війни – містить норму щодо мовних прав тільки у вищенаведеному контексті [39].

Більше загальнішими міжнародно-правовими актами регулюється мовне питання у судочинстві – так, пункт d частини 3 статті 6 Конвенції з прав людини та основоположних свобод гарантує можливість обвинуваченого на «використання послуг перекладача у справі стосовно нього».

Посилаючись на досвід ЄС стосовно дотримання мовних прав у судочинстві, варто згадати Робочі документи стосовно Права захисту та чесного суду у країнах-членах та країнах-кандидатах. Так, у Робочих документах зазначається, що «під час перекладу документів відповідні учасники судового процесу мають надавати допомогу – причому, незалежно від процесуального статусу особи, яка цієї допомоги потребує» [40, с. 4]. У випадках, коли на державному рівні як офіційні закріплено більше однієї мови, визначається можливість «вимагати ведення судового провадження тою мовою, яка є рідною для учасника або ж якою він володіє краще» [41, с. 7].

Іншими словами, проблема полягає у тому, що на рівні міжнародно-правових актів мовні права закріплені занадто вузько й охоплюють лише окремі цілі їх захисту.

Отже, ці права відрізняються тим, що мовними правами основного населення володіють ті – хто є носіями державної (офіційної) мови як

найпоширенішої на теренах певної держави – коли як мовні права національних меншин володіють ті, що розмовляють мовами, які не є державними (офіційними) – тобто, усіма іншими мовами.

1.2.2. Що таке мовний баланс і чому він важливий?

Чи взагалі потреба в захисті мов, відмінних від мов основного населення, має мати певні привілеї?

Частиною першою статті 4 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин вказано, що «ніщо у цій Хартії не може тлумачитися як таке, що обмежує або порушує будь-які права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини». В даному випадку можна звернути увагу на те, що вказаний міжнародно-правовий акт неправильно іменує джерело, на яке відсилається – адже сама конвенція іменується як «прав людини та основоположних свобод» - що є чуттєвим недоліком, так як сприяє плутанині щодо колізійних норм міжнародного права.

Повертаючись до відмежування мов офіційних від мов національних меншин, Преамбулою встановлюється, що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх». Іншими словами, цим важливим міжнародно-правовим актом з захисту мовних прав прямо встановлюються не лише відповідні права меншості, а й такі ж самі права більшості – іншими словами, баланс між ними - для того щоб однаково забезпечувалися мовні права як носіїв мови (мов) більшості, так і носіїв мов меншин і щоб у самої держави не було занадто сильного тягара перед тими, для кого мова більшості не є рідною.

Як зазначає Бестерс-Діглер, «те, що мовні права титульної національності можуть бути обмежені на значній частині території держави, є

для Європи нетиповим і аномальним». Тобто, якщо певний народ є панівним у певній державі, то це означає – що він є уповноваженим проголошувати власну мову як ту, що є рідною для більшості (чи найбільшої частки) населення державною (офіційною) – тобто, обов'язковою для вжитку у публічній сфері суспільного життя [41; с. 95].

Водночас, Ажнюк пояснює, що «колонізатори перетворили українську мову в допоміжний засіб комунікації, чим порушили її природний функціональний стан» [42; с. 10] Відповідно, мовні гарантії для носії української як мови більшості населення України, є порятунком від асиміляції та статусу другосортності – на які могло б приректи колоніальне минуле.

В той же час, важливим моментом є привчання населення до взаємоповаги, зокрема – і щодо поваги до мов. Відповідно невже такі дії не можуть розцінюватися як порушення мовних прав, що нібито державний статус української мови «не надає» їй захисту на одному рівні з мовами національних меншин?

Очевидно, що ні – адже, якщо водночас державою і міжнародним правом – приписів якого держава зобов'язалася дотримуватися як гарант людських прав на своїй території – проголошена рівність кожної людини як носія прав людини, то захист від таких посягань розповсюджується на всіх.

По-суті, для основного населення як носіїв державної (офіційної) мов(и), мета полягає в тому, аби зберегти статус рідної мови як панівної та об'єднуючої – коли як для національних меншин (мовних меншин) – зберегти самобутність в оточенні етнічної більшості. З чого випливає, що щодо них мають бути різні правові режими.

В той же час, основним фронтом захисту мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) є безпосередньо державні межі, де проживають суб'єкти цих прав. Як відзначає Седнєва, «важливість формування мовної політичної культури викликана ... потребою у

забезпеченні суспільної стабільності, узгодженні інтересів ... різноманітних в етнічному, ... мовному ... відношеннях спільнот» [43, с. 263].

1.2.2.1. Мовний баланс в освітній сфері.

Досліджуючи роль державної (офіційної) мови в аспекті співіснування основного населення з національними меншинами, варто звернути увагу на дослідження Черничко – до прикладу, щодо результатів здобувачів освіти за регіонами. Так, дослідник доходить висновку щодо наприклад – етнічних угорців України, що «учні шкіл з угорською мовою навчання відстають від загальнообласного рівня не з усіх предметів, а тільки з української мови та літератури, при цьому показники Закарпатської області практично з усіх навчальних предметів гірші, ніж загалом по державі» [44; с. 99].

Звертаючись до досвіду України щодо мовного питання, варто також згадати за мовну реформу, яка з нещодавніх пір посилила вплив української мови як єдиної державної і як мову основного населення в освітній сфері. Явір вже зазначала, що «не так багато країн сучасного світу державним (комунальним) коштом забезпечують повний цикл освіти, у тому числі вищу, мовами національних меншин» [45, с. 31]. Тобто, іншими словами, порівняно з іноземним досвідом – українське мовне законодавство було навіть прихильнішим до національних меншин.

Водночас, нею ж також зазначено, що «Закон України «Про освіту» не обмежує права національних меншин, а навпаки, створює для них додаткові можливості, а саме інтеграції в українське суспільство, яку забезпечує вільне володіння державною мовою» [45, с. 29].

Відповідно, з цього випливає той факт, що – по-перше, в освітній сфері, де дотримання мовних прав є дуже важливим, у разі порушення мовного

балансу (в даному випадку – недостатньо високий рівень володіння державною мовою) є наслідком гіршої освіченості здобувачів освіти. Відповідно, володіння державною (офіційною) мовою має сприяти гармонії усіх громадян (підданих) кожної держави, водночас не зачіпаючи мовних прав національних меншин і корінних народів.

Отже, проблеми, з якими стикаються мовні меншини у навчальному процесі – пов’язані не з незабезпеченням їхніх мовних прав щодо спілкування їхніми рідними мовами, а порушенню балансу – що призводить до негативних наслідків для тих, кому мовні права гарантуються за особливим порядком. В свою ж чергу, держава має повне право на захист мов основного населення шляхом подальшого їх впровадження для опанування.

1.2.2.2. Мовний баланс у сфері послуг.

Сфера послуг є тим процесом, де спілкування між надавачем послуг та клієнтом є важливою частиною самого процесу.

Європейська хартія регіональних мов (мов меншин) як один з небагатьох міжнародно-правових «мовних» актів також регулює і питання щодо сфери послуг. Так, ч. 2 ст. 10 вказано, що «стосовно органів місцевої та регіональної влади, на території яких чисельність мешканців, що вживають регіональні мови або мови меншин, виправдовує вжиття заходів, наведених нижче, Сторони зобов'язуються дозволяти і/або заохочувати [перелік дозволів/заохочень]».

Беручи до прикладу вітчизняне законодавство, варто відмітити що мовна реформа вже з 2021 року запровадила повний перехід сфери послуг на українську мову. Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про забезпечення

функціонування української мови як державної», мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова [46].

Чи дійсно це положення «мовного закону» суперечить приписам міжнародного права?

Як зазначав ВСУ в одній зі своїх постанов, «інформація споживачеві повинна надаватися згідно із законодавством про мови» [47].

В той же час, частиною третьою цього положення вказано, що «на прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін». Іншим словами, принаймні в українському мовному законодавстві вказано виняток, коли може бути застосована мова – інша, ніж українська, під час надання послуг.

Як зазначає Гонтар, «значна частина етнічних українців віддає перевагу російській мові в більшості комунікативних ситуацій, а дискримінації зазнають представники титульного етносу, носії мови, яка юридично має статус державної» [48; с. 27]. Іншими словами, завдяки мовній реформі, встановився баланс між українською та мовами національних меншин – завдяки якому не тільки посилювалася провідна роль державної мови як чинника, що об'єднує громадян України – а й дотримується вже згадана Преамбула Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Інакше б українська мова поступалася мові одної з національних меншин без належного захисту з боку держави.

Як зазначав Варенборо на прикладі згаданого у своїй статті дослідження, проведеного у Бельгії і Фінляндії, «споживач, якого обслуговували його другою мовою, отримує послугу нижчої якості, ніж споживач, якого обслуговували рідною мовою» [49, с. 1286]. Іншими словами, особа, яку обслуговують – повною мірою відчуває вдовolenня в результаті тоді, коли це відбувається шляхом застосування її рідної мови.

В свою чергу, обов'язковість української мови у сфері надання послуг на практиці ніяким чином не забороняє відмінні від державної мови. Так, п. 8 ст. 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державною» встановлено, що «... якщо крім державної інформація про товари та послуги надається також іншими мовами, обсяг інформації про товари та послуги державною мовою не може бути меншими за обов'язковий обсяг інформації ...».

В той же час, обслуговуючі особи також мають мати доступ до достатнього опанування державної (офіційної) мови – аби відповідні норми мовного законодавства дотримувалися. Як зазначають Вдович і Палка, «Пріоритетними напрямками реформування освіти є ... досягнення якісно нового рівня у вивченні ... української та іноземних мов» [50, с. 24].

Отже, таким чином, з огляду на вітчизняне законодавство як приклад і порівнюючи його з приписами міжнародного права у сфері захисту мовних прав національних меншин – можна впевнено казати, що Україною в цій частині не було порушено взятих на себе зобов'язань як країни-учасниці відповідних міжнародно-правових актів.

1.2.2.3. Об'єднувальна роль мовного балансу.

Державною мовою є та, яка є мовою більшості – тобто, основна частина населення має саме її як рідну.

Причина, чому ця роль надається саме державній (офіційній) мові – полягає у тому, що вона є рідною для більшої (або ж найбільшої) частини населення.

В той же час, роль мов національних меншин та їх національного і міжнародного захисту, полягає в урізноманітненні суспільства – тобто,

сприяння унікальності його складу, а також – у підтвердженні рівності усіх членів суспільства принаймні за ознакою мови.

Існує також така проблема, як «мовна інтеграція», тобто надання національним меншинам повного спектру можливостей засвоїти мову основного населення для вільного спілкування з носіями.

Вже існують цілі методи навчання представників національних меншин та корінних народів українській мові, проте у будь-якому випадку має бути запроваджений певний перелік стандартів для визначення якості такого викладання. Так, до прикладу – якщо звертатися до практичного дотримання мовних прав національних меншин, то Петрук та Кохно відмічають, що «методичний матеріал має бути багатофункціональним» [51; с. 214].

Повертаючись до праці Селігея, варто відмітити його позицію стосовно того, що «той, хто в цій позиції буде послідовним до кінця, неминуче дійде переконання, що мовне розмаїття Землі — перешкода для «глобальної комунікації», і чим менше існуватиме мов, тим краще» [12, с. 24]. Таким чином, він наголошує на тому, що мову не можна розглядати як виключно «засіб спілкування».

Відповідно, з цього випливає те, що існування в межах певної території визнаної єдиної форми спілкування не є перешкодою для можливості мовних меншин спілкуватися рідними мовами. Іншими словами, державна (офіційна) мова ніяк не може і не має витіснити інші мови, якими спілкуються мовні меншини.

1.2.3. Баланс між державною(ми) (офіційною(ми)) мовою(ми) та мовами національних меншин: Висновок.

Водночас, постає також додаткове питання - яким має бути баланс між державною(ми) (офіційною(ми)) мовою(ми) та мовами національних меншин?

У випадку України, то протягом декількох століть українська нація перебувала під гнітом володіння її землями іншими державами. З цього випливає те, що протягом того часу, українці не були титульною нацією – водночас, проти української мови проводилися дискримінаційні процеси, внаслідок чого рівень використання української мови навіть наразі є нижчим. В той же час, з цього випливає – що не всі нинішні титульні нації були такими і в деякий момент відносилися до національних меншин, а також – і мовних.

Водночас, до прикладу, як зазначає Антонович на вітчизняному прикладі – «у декількох регіонах України за мовною ознакою фактично є меншістю, а отже також потребує захисту» [52; с. 9]. Відповідно, через чинники, які стосуються етнічного складу певних регіонів – роль державної (офіційної) мови може бути дуже послабленою, що спричиняє дисбаланс у гармонії між усіма мовами, які вживаються в межах держави.

Іншими словами, якщо говорити саме в контексті захисту мовних прав національних меншин, то з цього випливає – що дехто потребує більшої уваги – наприклад, у зв'язку з малочисельністю чи навіть через реальну загрозу повного зникнення.

Отже, з цього випливає – як з практики, так і з норм міжнародного права – баланс між державною(ми) (офіційною(ми)) мовою(ми) та мовами національних меншин полягає в гармонії існування даних категорій мов і можливості їх збалансованого захисту та розвитку. В особливості – на практиці для націй, які в минулому переживали випадки перебування у статусі «національних меншин».

Відповідно, роль його полягає у тому, щоб встановити гармонійне співіснування мов як таких, що визнані державними (офіційними) – так і національних меншин. В свою чергу, мовний баланс має сприяти тому, щоб не

відбулося поступової асиміляції як мов основного населення, так і мов національних меншин.

Ще недосконалою галуззю міжнародного захисту мовних прав передбачається як захист мовних прав національних меншин, так і корінних народів.

Нормами міжнародного права прямо встановлений дозвіл надавати захист мовним правам основного населення. Надаючи права мовним меншинам, держава водночас має права на збереження мов основного населення – проголошених державними (офіційними).

В той же час, захист мов основного населення покликаний не виродити інші мови, а встановити серед населення спільний засіб спілкування.

Отже, між державною (офіційною) мовою, мовами національних меншин і корінних народів – має існувати гармонія. В той же час, вона сприяє справжній рівності громадян.

В свою чергу, захист мов основного населення і національних меншин є одним з різновидів гарантування прав людини. Отже, з цього випливає те, що:

1. Мовні права усіх людей, як і права людини взагалі – є рівними за своїм змістом. В свою чергу, варто відмітити, що другий план інших – ніж державна (офіційна), мови – компенсується їх носіям за рахунок обов'язку держави гарантувати їх існування на теренах своїх територій;
2. Міжнародним правом ніяким чином не забороняється гарантувати мовні права основного населення таким чином, щоб зменшувався певним чином вплив мовних прав національних меншин. Іншими словами, дії, спрямовані задля підвищення актуальності та престижності рідної для більшості населення мови – не є порушеннями мовних прав національних меншин;

3. Мовні права мають гарантуватися рівно, адже мовний захист для національних (мовних) меншин гарантується з метою їхнього збереження – але аж ніяк не затвердження найпоширеніших як основних;
4. Для того, аби затвердити державну (офіційну) мову як провідну для спілкування, необхідні умови – за яких мовні меншини змогли б достатньо опанувати її.

Детальніше про механізми захисту мовних прав йтиметься у Розділі III цієї кваліфікаційної магістерської роботи.

1.4. Чи є поняття «мови національних меншин» і «мови корінних народів» тотожними?

1.4.1. Що таке «мови корінних народів»? Що таке «мовні права корінних народів»?

Чи відрізняються мовні права національних меншин від мовних прав корінних народів?

В той же час, варто зробити певний вступ до питання, яке розглядатиметься у цьому розділі – *чи відрізняються мовні права національних меншин та мови корінних народів?*

Так, варто відрізнити ці два поняття – враховуючи цілу низку факторів, які вирізняють правовий статус цих двох категорій населення. Розглянемо для початку справу Ямонамі.

Декларація ООН з прав корінних народів: Мовні права корінних народів як загально визнаних перших жителів окремих регіонів або ж взагалі країни повністю – мають також важливе значення, в особливості стосовно збереження етнічної самобутності [53].

До прикладу, враховуючи жахливу ситуацію з захистом етнічних прав корінних народів у Бразилії, у справі Ямонамі в Міжамериканській комісії з прав людини встановлено – що *«МПППП визнається право етнічним груп на спеціальний захист ... права на використання своєї мови...»* [54, пар. 7].

З цього рішення випливає те, що існує проблема розуміння різниці між корінними народами та національними меншинами, при чому, попри те – що тенденція захисту етнічних (зокрема – й мовних) прав корінних народів виникла давно, все одно цьому у етнічно багатих країнах – незалежно від рівня їхнього розвитку – ця проблема виноситься в останню чергу.

Як у національних джерелах, так і в міжнародних – поняття «корінні народи» виділяється, причому – окремо від поняття «національних меншин». Причому це виражається у тому, що правовий режим є різним, або ж прямо розрізняє їх.

Відповідно з цього виникає питання щодо того, чи є такий підхід правильний.

Починаючи з 2017 року, українським парламентом розроблено низку нормативно-правових актів, відомих як «мовна реформа». Одним з його доробків як на заміну попередньому «мовному закону» було введення мовних гарантій для корінних народів. До цього, цей термін у мовному законодавстві навіть і не вживався, коди як термін «національні меншини» було закріплено в абстрактному вигляді.

З огляду на саме українське законодавство, варто відмітити формулювання положення стосовно переліку нормативно-правових актів, якими регулюються питання інших мовних прав, ніж основного населення – а саме: «порядок застосування кримськотатарської мови та інших мов корінних народів, національних меншин України у відповідних сферах суспільного життя визначається законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України з урахуванням особливостей, визначених цим

Законом» (ч. 3 ст. 2 ЗУ «Про забезпечення функціонування української мови як державної»).

Отже, мовами корінних народів є *ті мови, які є рідними для тих осіб, що належать до етнічних груп – визнаних корінними народами.*

Мовними правами корінних народів є *гарантії, які надаються носіям мов, які вважаються мовами корінних народів – для збереження їх у своєму вигляді.*

1.4.2. Чи є різниця?

Наприкінці, варто визначитися – чи є корінні народи національними меншинами – тобто, чи поширюється однаковий правовий режим (зокрема – й на мови)? Чи взагалі доречно розмежовувати ці два поняття, чи все ж необхідно вважати поняття «корінні народи» як різновид «національних меншин» (і те ж саме стосується понять мовних прав)?

Варто продовжити порушену у Справі Ямонамі проблему диференціації національних меншин і корінних народів. Відповідно, досліджуючи питання мовних прав національних меншин, виникає питання – а чи тотожні поняття «національні меншини» і «корінні народи»?

Ні місцеві закони, ні міжнародно-правові акти – не дають визначення ні поняттю «корінних народів. В той же час, необхідно розрізняти ці 2 поняття – що є важливим у сенсі розподілу захисту етнічних прав, зокрема – й мовних, передбачених міжнародно-правовими актами, а вже потім – визначити різницю між класифікацією статусів мов. Проте чому треба рухатися саме до цієї позиції?

В свою чергу, до прикладу, аб. 4 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» *«особам, які*

належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу України».

Справа у тім, що в деяких країнах, корінні народи певним чином виділяються серед населення через історичні особливості. Водночас, правові режими щодо цих обох категорій населення регулюються у цілій низці національно-правових систем (зокрема – й в Україні) різними нормами або ж взагалі – різними нормативно-правовими актами. В той же час, творці норм права стосовно корінних народів часто акцентують увагу на справедливості у вигляді можливості зберегти ними свою самобутність.

Так, у жодному положенні Конвенції про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах не міститься ототожнення понять «національні меншини» і «корінні народи» - за рахунок того, що перший термін не зустрічається у цьому міжнародно-правовому акті. Пунктом «а» частини першої статті 6 визначається, що держави проводять консультації з представниками корінних народів у питаннях щодо прийняття законів, які безпосередньо стосуються останніх [55]. Тобто, принаймні цей міжнародно-правовий акт визначає, що правовий режим корінних народів відрізняється від того – який мають національні меншини.

Залишається прикрим той факт, що, возвеличуючи рівність (у тому ж числі – і щодо мовних ознак) – етнічні права корінних народів охоплюються менше, ніж права національних меншин. Водночас з тим, відсутність, на відміну від тих же національних меншин – певного патрону-держави (яка є історичною або ж етнічною батьківщиною для основної групи населення), не може бути підставою для меншої уваги до їхніх етнічно-правових проблем, зокрема – мовних. Багато корінних народів через події в минулому або ж через незначну чисельність чи інші причини складають меншість в етнічному складі держав.

Водночас, 2 ключових (принаймні для європейського континенту) міжнародно-правових актів, кожен з яких окремо присвячений національним меншинам (Європейська хартія регіональних мов або мов меншин) і корінним народам (Декларація ООН про права корінних народів – щоправда, який в цьому аспекті є загальнішим по відношенню до прав) – за змістом відрізняють ці два питання. Як вже було зазначено раніше, правами меншин (як прямо впливає з Європейської хартії регіональних мов або мов меншин) є такими, що «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави та відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави». В той же час, Декларація ООН про права корінних народів не наводить прямого визначення поняття бодай навіть *«корінних народів»*

В той же час, Самойленко дотримується думки, що в цьому аспекті корінні народи можуть тлумачитися як особи, яких відрізняє «відмінність етносу у мові від загальної маси суспільств» - іншими словами, перефразування тексту преамбули Європейської хартії регіональних мов або мов меншин [56; с. 211].

Заперечуючи ототожнення мов національних меншин та корінних народів, варто відзначити, чому останні називаються саме цим терміном. Так, Лопушинський визначає корінні народи як ті, що «проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, споконвіку, у період її завоювання або колонізації або в період встановлення наявних державних кордонів» [57; с. 75].

В свою чергу, ще однією відмінністю корінних народів від національних меншин є момент осідлості. Як зазначав Кобо, «корінними спільнотами, народами та націями є такі, що, маючи історичний нерозривний зв'язок із суспільствами, які розвинулися на їхній території в добу перед вторгненням чи колонізацією, вважають себе відокремленими від решти нині панівного на

цій території суспільства, або ж частин його» [58, с. 379]. Тобто, на відміну від національних меншин, які певним чином інтегруються у суспільство – корінні народи певним чином відособлені від основного населення, що і є одним з їхніх завдань.

1.4.3. Висновок.

Корінні народи у багатьох країнах світу зазнали гонінь, через що кількість осіб, які до них належать – зазвичай є значно нижчою, ніж кількість інших етнічних груп. Деякі корінні народи відповідно можуть вести окремий спосіб життя, котрий вирізняє їх серед інших членів суспільства, яке складає населення держави.

Корінні народи мають інший правовий режим щодо захисту своїх прав (зокрема – й мовних), ніж національні меншини – як у розрізі національного права (принаймні, в Україні), так і в аспекті права міжнародного.

Отже, поняття «національні меншини» і «корінні народи», а також – мовні права національних меншин і мовні права корінних народів, слід розрізняти. Відповідно, питання мовних прав корінних народів вже є відмінним від цього предметом дослідження.

Водночас, пропонується визначати корінні народи як *«народи у незалежних країнах, які розглядаються як корінні з огляду на те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну місцевість, частиною якої є дана країна, у період її завоювання або колонізації чи в період встановлення існуючих державних кордонів та які незалежно від їхнього правового статусу зберігають деякі або всі свої соціальні... економічні, культурні та політичні інститути»*.

Дане визначення запропоноване МОП у положенні п. «b» статті 1 Конвенції про корінні народи, які ведуть кочовий образ життя у незалежних державах (учасницею якої також є й Україна) і є нині єдиним прямим визначенням цього терміну у міжнародно-правовій системі.

Отже, різниця між корінними народами та національними меншинами закріплена вже навіть на рівні міжнародного права. Так само варто розділяти і мовні права цих двох категорій – адже їх носії потребують різного правового режиму захисту таких прав.

З цього випливає, що мовні права корінних народів не є предметом дослідження, яке проводиться у цій кваліфікаційній магістерській роботі як інша галузь мовних прав. Натомість, предметом дослідження є мовні права національних меншин та їх пропорційність щодо мовних прав основного населення. Водночас, вважаю позицію щодо їх розмежування доцільною і такою, що не потребує відмови від самої себе.

Отже, мовні права корінних народів можна визначити як *галузеві система людських прав, яку складають гарантовані можливості корінних народів зберігати та використовувати свої мови в усіх сферах життя.*

* * *

Як зазначала Нагорная, «мова - це феномен духовної культури і свідомості...національна мова зберігає єдність народу в часи тяжких випробувань, об'єднує його у часі і просторі» [59, с. 236].

Відсилаючись до позицій дослідників проблеми мовних прав, ці права запропоновано визначати як «систему властивих людині можливостей, які гарантують використання нею мови на свій власний розсуд або ж у певній

сфері як елементу особистої цінності, яка формує самоідентифікацію та дозволяє використовувати її як засіб спілкування та взаєморозуміння».

Водночас, суб'єктами цих прав можна назвати водночас кожного індивіда і окремі групи індивідів, які відповідні мовні права безпосередньо стосуються. Як було визначено, мовні права можуть стосуватися носіїв офіційної (державної) мови; носіїв мов національних меншин і носіїв мов корінних народів.

Встановлено, що статус державної (офіційної), як впливає зі змісту статті 1 Європейської хартії з регіональних мов або мов меншин, має мова основної частки населення, з чого впливає те, що офіційною мовою визнається та, яка є рідною для найбільшої частки населення. Проте в наступних розділах виявиться, що не завжди.

Водночас виявлено, що основоположними міжнародно-правовими актами ці права гарантуються зазвичай поверхнево, тобто закріплення мовних прав на міжнародному рівні представлене тематичними нормами - мовні права на міжнародному рівні (основоположні міжнародно-правові акти, де це є заборона дискримінації за будь-якими ознаками, зокрема – й за мовними) закріплені в основному як складові передбачених у міжнародно-правових актах з прав людини людських прав та свобод. – тому більше уваги було приділено менш територіально широким нормам міжнародного права. Крім цього, на прикладі міжнародних судових прецедентів розглянуто окремі аспекти мовних прав.

В той же час, важливим у регулювання мовних прав є наявність мовного балансу. Його суть полягає у встановленні гармонії між усіма мовами в межах певної держави, а також – пропорційної гарантії захисту цих мов.

Отже, можна дійти наступних висновків:

1. Мовний баланс націлений на співіснування усіх мов, якими спілкується населення окремо взятої держави як гаранта мовних прав;
2. Надання привілеїв мовам основного населення слугує гарантією становлення їх як мов загального спілкування, але аж ніяк – не спробою придушити мовне різномаїття.

Наостанок, відповідно до досліджених під час написання курсової роботи джерел, вирішено розрізняти поняття «мови національних меншин» та «мови корінних народів». Посилаючись на вищенаведене з цього можна зробити висновок, що мови національних меншин і корінних народів не є тотожними поняттями, так як мовні права національних меншин може відстоювати держава-етнічна батьківщина, коли як корінні народи обмежені міжнародно-правовими нормами, які гарантують мовні права та імплементовані у законодавство країни, громадянами якої вони є.

РОЗДІЛ 2.

СТАНОВЛЕННЯ ВИНИКНЕННЯ МОВНИХ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.

2.1. Виникнення мовних прав. Етапи.

Вступ.

Коли і як виникли мовні права? З чого вони почалися і яким чином інтегрувалися у міжнародне право?

Питання історії виникнення та закріплення мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) варто починати, на мою думку, вже після того – як будуть визначені основні питання щодо того, чим є мовні права національних меншин і чим вони відрізняються від мовних прав взагалом. Тому, відповідно, історичний аспект цього дослідження віднесено до цього розділу, який йде другим за порядком.

Водночас, мета питання, порушеного у цьому розділі також полягає в тому – щоб прослідкувати тенденції щодо новел у міжнародному праві, мета яких – вдосконалити його в цій сфері, пропозиції щодо чого будуть запропоновані у Розділі III після аналізу механізмів захисту.

Мовні права (зокрема – й мовні права національних меншин) є складовою людських прав. Водночас виникає питання, в який саме момент вони були визнані такими. На щастя, враховуючи наявність подібних положень у змісті норм міжнародного права – мовні права (зокрема – й мовні права національних меншин) можна вважати як такі, що на міжнародному рівні вже є визнаними як галузь прав людини.

Водночас, диференціація мовних прав основного населення і національних меншин та корінних народів – завдання для національного законодавства.

Як визначає Андрєєва, «якщо в Конституції згадується державна мова, то, як правило це мова титульної нації» [60; с. 296]. Відповідно, мовними правами національних меншин можна вважати всі ті мовні права, які стосуються носіїв мов, які не є рідними для основного населення. А отже, мовні меншини – це всі ті, хто не відносяться до більшості в контексті мовного розрізнення населення держави.

Вважаю за необхідне визначити, з чого почалося формування мовних прав, коли і яким чином вони формувалися. Відповідно, таким чином можна буде визначити, що саме стало поштовхом для виникнення потреби у захисті мовних прав і з чого все почалося.

Перед тим, як дослідити питання виникнення мовних прав національних меншин серед системи міжнародного права, варто визначитися з тим – що саме необхідно вважати точкою відліку. Особливо враховуючи те, що поштовхом для закріплення мовних прав стала насамперед необхідність захистити етнічні права національних меншин (що буде пояснено нижче).

2.1.1. Зародження мовних прав та вихід їх на міжнародний рівень.

Досліджуючи питання виникнення мовних прав, на мою думку, варто дослідити позицію Скутнабб-Кангас і Тов. Взагалі, ці два автори мають в арсеналі не одну працю з тематики історії мовних прав, тому в цій роботі буде переглянуто їхні праці. Також, в подібних працях трапляються їхні позиції з приводу мовних прав взагалі. Причому, відправною точкою у цьому сенсі (хоча обома авторами визнається, що питання мовних прав порушується протягом ще довшого періоду) вони вважають «підписання Віденського мирного договору 1815 року» [61, с. 539][62].

Причиною, з якої, як зазначають автори – відлік починається з цієї події – полягає в тому, що «до цього мовні права закріплювалися лише у двосторонніх міждержавних відносинах» [61, с. 539]. Іншими словами, це питання порушувалося лише на рівні особистих відносин держав, а не на континентальному чи навіть всесвітньому рівні.

Як також зазначав Костенко, «особливо виразно ці концепції (моральних і правових засад суспільного життя – які Костенко ототожнює у своїй статті з правами людини) почали формулюватися в епоху Просвітництва XVII – XVIII ст.» [63, С. 52]. Тобто, що пряме закріплення прав людини у їхньому сучасному вигляді принаймні на національному рівні (який передував міжнародному) почався порівняно лише нещодавно.

Для початку, варто відмітити дві речі: варто розмежовувати закріплення мовних прав національних меншин у законодавствах окремих країн і закріплення їх у міжнародному праві. Відповідно, ми намагаємося в даному випадку визначити момент першого в історії регулювання мовних прав міжнародним правом.

Також необхідно відмітити, що на стадії виникнення цих прав в аспекті міжнародного права, ще не існувало ніяких міжнародних організацій, які б могли врегулювати порядок створення відповідних джерел країнами як гарантими прав людини. В той же час, кодифікації прав людини (як загального) існували лише на рівні національних законодавств, але аж ніяк – не на рівні міжнародного права. Відповідно, як складові прав людини, мовні права (зокрема – й мовні права національних меншин) не могли бути закріплені поза системою прав людини.

До певного моменту (причому, порівняно нещодавно – якщо порівнювати з загальними часовими рамками) – права людини у своєму загальному розумінні виникли досить пізно. Права людини доктринально і нормативно виникли досить давно, проте знадобилося багато століть для

розширення кола суб'єктів прав людини до загального. Так, повноцінне закріплення прав людини трапилося у 1689 році з прийняттям Білля про права в Англії [64]. Причому, навіть робилися спроби простих людей урівнятися в правах з дворянством. Відповідно, про міжнародне закріплення не тільки мовних прав національних меншин, а й прав людини взагалі – на той момент взагалі не могло йти мови.

Отже, на тій стадії, коли міжнародної системи прав людини не існувало (тобто, не було жодного міжнародно-правового акта, який би визнавав права людини) – мовні права не могли б ніяк гарантуватися – окрім як окремими законами на рівні національного права чи домовленостей між державами (але чи дотримувалися б вони принципу *pacta sunt servanda*?).

Як зазначалося вище з посиланням на працю Скутнабб-Кангас и Тов, до 1815 року мовні права на міжнародному рівні регулювалися лише на рівні двосторонніх міждержавних угод. З цього випливає те, що в цій частині варто більше порушувати питання виникнення мовних прав взагалі. Отже, на той момент – ніякого міжнародного закріплення мовних прав не було, мовні норми існували лише в національних вимірах.

Відповідно, Віденська конференція – відповідно до досліджених ними історичних джерел – стала першим випадком, коли мовне питання було винесене на міждержавне обговорення. До цього, етнічні права (зокрема й мовні) вирішувалися «лише на рівні двосторонніх відносин», при цьому – виходячи з тексту досліджень Скутнабб-Кангас и Тов, відомостей про такі двосторонні угоди недостатньо для детального їх аналізу.

Водночас, Кимліка, Вілл та Паттен відзначають, що історично потреба у захисті мовних прав принаймні національних меншин виникала «одразу ж сформування мультинаціонального суспільства» [65, с. 7]. Принципово, цей факт є очевидним з огляду на те – що, як зазначено у попередніх розділах, мова є одним з чинників етнічної самоідентифікації. Відсилаючись на вищесказане,

варто також відзначити те – що дійсне закріплення мовних прав у міжнародному праві почалося досить таки пізно. Так, до Віденського конгресу відомо що зникло більше 100 мов [66]. Відповідно, жодних відомостей про спроби їх врятувати – немає. Причинами зникнення таких є різні чинники, до прикладу – асиміляція внаслідок завоювань земель, де проживали носії цих мов.

Безпосередньо, суб'єктами цих прав – як впливає з історичних фактів – ставали поневолені народи, які намагалися зберегти свою самоідентичність під владою інших держав. Причому, ще навіть у ті часи – коли мовні права лише зароджувалися, сам їх характер передбачав саме правосуб'єктність національних меншин у порівнянні з основним населенням. Отже, мовні меншини по своїй суті – є уразливими в сенсі захисту своїх прав.

З цього логічно випливає, що відлік щодо закріплення мовних прав варто починати саме з моменту виникнення Віденського Заключного акту 1815 року. Тобто, з міжнародного документу, який би регулював дане питання між більше ніж двома державами.

2.1.2. Віденський конгрес 1815 року.

Як відзначалося раніше, вперше на міжнародному рівні мовні права були закріплені у Віденському заключному акті 1815 року.

Як є відомим з історичного досвіду - поразки або падіння імперій часто стають наслідками набуття народами волі або ж принаймні поліпшення їхнього становища. Так – наприклад, падіння спочатку Російської Імперії, а потім – СРСР – призвело до виникнення десятків нових країн, в кожній з яких мови тих народів, що були національними меншинами у складі обох вже

неіснуючих держав – закріплені як державні (офіційні), на законодавчому рівні.

Відповідно, такі чинники демонструють той факт, що – виборовши свободу від народів-пригнічувачів, колись бездержавні народи змогли також вибороти і свої мовні права. До таких народів відноситься й Україна, враховуючи спроби знищити українську мову за часів існування Російської Імперії та СРСР. З чого і випливає важливість визнання мовних прав – адже цей процес безпосередньо впливає і на інші права народів (зокрема й національних меншин).

Досліджуючи порушення мовного питання у Віденському заключному акті 1815 році, варто відзначити той факт, що крім нього було також прийнято низку інших важливих міжнародних документів – зокрема й «мовні права, які надавалися ... окремо польському народу» [62] (стаття 20) [67] (а точніше – населенню, що проживало на той момент у місті Кракові). Тобто, з цього випливає вибірковість надання мовних прав, яка перш за все була пов'язана з фактом особливості існування окремих польських міст у той час. Іншими словами, мовні права на початку надавалися лише тим – хто нібито їх «заслужив». Що також пояснюється тим, що в ті часи рівність людей тільки починалася проголошуватися на рівні національних правових систем, відповідно рівність народів тоді не розглядалася взагалі.

Взагалі, головною метою Віденського конгресу була не вирішення етнічних питань (зокрема й мовних) – а визначення кордонів між європейськими державами – як витікає з тексту самого Заключного акту 1815 року. З іншого боку, в кінці 18 століття чимало народів втратило свободу внаслідок завоювання їх земель могутнішими країнами. З цього випливало те, що народи – які до цього мали свою державу – мали певну базу для вимог щодо захисту своїх етнічних (зокрема й мовних) прав. Водночас, враховуючи, до прикладу – дату здобуття Польщею своєї повноцінної незалежності [68, с.324-325], то мовне питання на тій стадії було чи не єдиним досягненням цього

народу (навіть після здобуття автономії, польська влада належала російському цареві).

Водночас, є і зворотна сторона такої «визначної події» як ухвалення Віденського Заключного Акта 1815 року. Як зазначала Вишневка-Пилипишин, «Неодноразові повстання поляків (1830-1831, 1863), обмеження прав української мови в Російській імперії Валуєвським циркуляром та остаточне її витіснення з офіційних сфер Емським Указом 1876 року – це не тільки найголовніші історикополітичні віхи, які окреслювали проекції і можливості функціонування української словесності на перетині чужинецьких намірів адміністрації і постійної русифікації» [69; с. 77][70, с. 84-85] [71, с. 381-383].

З цього випливає те, що мовні права на своїй ранній стадії зародження – так само, як і права людини взагалом – були вибірковими; тобто, стосувалися лише «обраних». Водночас, мовні поступки призвели до посилення національних рухів та, можна вважати – що заклали фундамент для відродження державності.

В той же час, як зазначалося вище, на той момент рівність вже визнавалася на рівні національно-правових систем – проте мовний аспект ще не порушувався.

Щоправда, якщо права людини були вибірковими по відношенню до людей взагалом, то в частині мовних прав – щодо народів. Так, Ковшик зазначала, що «середньовічне законодавство (Велика хартія вільностей, Литовські Статути та ін.) будувалося відповідно до феодално-ієрархічної, станової структури суспільства, коли була відсутня юридична рівність громадян» [72; с. 163]. Тобто, до окресленого в теорії держави і права моменту – правами людини наділялися лише обрані.

Відповідно, в той же час мовні права набували з національних меншин ті, яким вдавалося історично змусити держави грати «за їхніми правилами». З

досвіду держав, чиї землі входили до складу Австро-Угорської імперії – деякі підвладні народи все ж спромоглися отримати привілеї (зокрема й мовні) ще до отримання суверенітету. Як визначав Фрейдзон, «були збережені, як мовнокультурна самобутність, так і паростки місцевих земсько-регіональних традицій» [73; с. 23].

З чого випливає, що є факт того – що мовні права спершу не були універсальними, а були властивими лише «особливим» суб'єктам. Водночас, вже на цій стадії був певний «прорив» у сенсі визнання певних прав за тими, хто являв собою меншість.

2.1.3. Пост-віденський період.

Додатковими угодами до Віденського заключного акта 1815 року хоч і були гарантовані мовні права окремих національних меншин, проте через те, що міжнародне право на тому етапі існувало лише завдяки двостороннім угодам – така подія стала лише початком.

Як зазначав Мережко, в минулому була поширена помилкова думка про те, що «міжнародне право не є справжнім правом з огляду на те, що джерелом права може бути тільки державна влада, яка також забезпечує його примусову реалізацію» [74, с. 23].

Як зазначала Аврамова, «появою нових, невідомих сьогодні, суспільних відносин, в яких виникатимуть нові, потребуючі додержання і захисту права, свободи та інтереси людини, неминуче змінюватимуться і їх класифікації» [75, с. 102]. Відповідно, враховуючи нагальну потребу народів вижити та зберегти свою самоідентичність, спершу може скластися враження – що після вищезазначеної «перемоги» народів у Відні, мовне питання стрімко почалося

розвиватися. Водночас, мовні права почали ставати універсальними і стосуватися усіх народів – протягом більше двохсот років.

З іншого боку, наразі складається враження застою мовних прав на міжнародній правовій арені. За час розвитку прав людини, зникло чимало мов, мови зникають і досі. Так, як зазначала Масенко – «втрата мовної стійкості і пов'язаного з нею почуття національної солідарності може призвести до зникнення великого за чисельністю народу» [76; с. 23, Мова і Політика]. Відповідно, що і є одним з негативних наслідків таких тенденцій за ті 130 років.

Відповідно, як відзначається – відомими є приблизно 573 мови, які припинили своє існування [77]. Відповідно, частина зникла в період між ухваленням Віденського Акту і ухвалення ключових міжнародно-правових актів з прав людини.

Варто водночас наголосити, що колосальну роль у закріпленні прав людини (зокрема – й мовних прав національних меншин, і не тільки їх) у міжнародному праві відіграли міжнародні організації. Як зазначав Скрипник, мала місце «довготривала історична тенденція, яка впродовж сторіч "стягувала" світ в єдине ціле, а саме: інтернаціоналізація (глобалізація) господарської, політичної чи 11 інших сфер існування людства» [78, с. 10-11].

З іншого боку, в цей період здійснювалися спроби захистити національні меншини шляхом прийняття ініціативних рішень. Так, у 1917 році за ініціативою Центральної організації міцного миру, у Гаазі, було розроблено так званий «Проект міжнародного договору про права національних меншин» Як відзначала Блатова, «затверджувалося право «кожної національності, як складової частини договірних держав, розвивати свою національність і мову» [79; с. 880].

З цього випливає, що на тому етапі міжнародна спільнота вже намагалася закріпити у міжнародно-правових актах мовні права та їх захист.

В той же час, вищенаведені приклади прямо пов'язані з міжнародним співробітництвом між народами.

В свою чергу, національним меншинам доводилося самотійно доводити свої мовні права та їх приналежність їм. Наприклад, зі свідчень, Колісника, на прикладі активіста минулого - «вдостоюючи національні права нашого народу, Степан Кожум'яка в такому ж дусі писав листи-звернення, листи-прохання, листи-вимоги в надії захистити українську мову, культуру до Верховної Ради УРСР» [80, с.111]. Це тим паче доводить той факт, що права людини (зокрема – й мовні права національних меншин) є результатом боротьби за них.

Отже, цей період (1815 – 1945) можна охарактеризувати як період боротьби за мовні права національних меншин (так і взагалі – за права людини). Відповідно, протягом більше ніж 100 років не було світла у тунелі для борців за мовні права національних меншин.

2.1.4. ООН і Рада Європи. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин як унікальний міжнародно-правовий акт.

Найбільшою перемогою прав людини в аспекті міжнародно-правового закріплення є прийняття ключових документів під егідою ООН, що сформувалася майже одразу ж після закінчення Другої світової війни. Саме ООН стала тою міжнародною інституцією, яка запровадила досі чинні загальновизнані права людини на глобальному рівні.

Створення ООН призвело до закріплення прав людини у міжнародному праві, тим самим надавши їм міжнародні гарантії. Як зазначав Рабінович, «всесвітня система захисту прав людини почала активно розвиватись у другій

половині XX ст. – після завершення Другої світової війни, насамперед, коли ООН ухвалила ЗДПЛ» [81, с. 20].

Антонюк в свою чергу завданнями ЗДПЛ визначає «створення соціального та міжнародного порядку, в якому такі права можуть бути повністю реалізовані завдяки зміні умов, що позначаються на їх реалізації» [82, с. 176]. З цього випливає, що саме ЗДПЛ стала двигуном для утворення міжнародної системи з прав людини, яка зокрема й надала шанс мовним правам бути визнаними.

Як зазначає Алмаші, «Міжнародне співтовариство на універсальному рівні в межах ООН та її структурних підрозділів важливу увагу приділяє реалізації положень Загальної декларації прав людини ООН від 10 грудня 1948 р.» [83, с. 92]. В свою чергу, цей міжнародно-правовий акт встановив ті людські права, які є по-суті універсальними та фундаментальними, які належать людині або від народження – або всім, без винятку, з моменту настання певної події.

Проте в межах юрисдикції ООН за майже 76 років існування організації не було прийнято жодного суто мовного міжнародно-правового акта.

Протягом більш ніж 70 років розвитку міжнародної системи прав людини так і не було створено цілком галузевого підрозділу для захисту мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин).

Натомість, єдиним суто мовним міжнародно-правовим актом у природі залишається Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. По-суті, це міжнародно-правове джерело не має подібних аналогів у світі і стосується виключно мовних прав.

Як зазначає Мицик, «загальновизнаною можна вважати лише класифікацію меншин, установлену декларацією ООН 1992 р., де йдеться про права осіб, які належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин» - зазначаючи, що на міжнародному рівні «до останнього часу жодна

з дефініцій меншин не стала загальновизнаною» [84; с. 50]. Отже, проблема з розмежування є загальною і стосується безпосередньо міжнародно-правової системи.

Проте, на жаль – схоже, що це з того часу поки найбільші досягнення з часів свого виникнення.

Перше повноцінне закріплення мовних прав у міжнародному праві трапилося все після закінчення Другої світової війни завдяки створенню ООН. Щоправда, ключові міжнародно-правові акти, створені за ініціативою головних світових організацій – фактично не закріплюють мовних прав, залишаючи це завдання на менш глобальні договори міжнародно рівня. По суті, вони дублюють одне й те ж саме положення – заборону дискримінації, зокрема й за мовними ознаками. Іншими словами, за ті 75 років – тобто, з тих пір, як почала розвиватися міжнародна правова система – досі не було вироблено ефективних способів захисту мовних прав.

З іншого боку, протягом останніх кількох десятиліть було прийнято декілька менш глобальних міжнародно-правових актів. На превеликий жаль, це здебільшого є резолюції – які не настільки виконуються державами. Так, для порівняння – сторонами Конвенції з прав людини та основоположних свобод є 47 держав, коли як Хартії мов національних меншин – 25 (майже вдвічі менше). З одного боку, Хартія також має силу щодо національних законодавств – проте, з іншого боку, кількість її учасників демонструє відсутність такого ж дбального ставлення до предмету.

Так, Конвенцією з прав людини та основоположних свобод – анти-дискримінаційні міжнародно-правові норми були доповнені також й іншими гарантіями мовних прав (як зазначалося раніше).

Проте лише в Хартії є повноцінне закріплення цілого спектру мовних прав. Іншими словами, з усіх міжнародно-правових актів, які діють у формі

міжнародного договору – це поки єдиний документ, для якого питання мовних прав є основним.

Водночас, в свою чергу Європейська хартія регіональних мов або мов меншин покликана захистити саме ті мови, що перебувають під певною загрозою для свого існування. Як зазначала Невара, «мови можуть отримати компенсацію там, де це є необхідним, за несприятливі умови їхнього існування в минулому, лише так вони можуть бути збереженими та розвиватися як жива грань європейської культурної ідентичності» у спосіб запровадження «заходів на підтримку мов національних меншин» [85, с. 136].

Відповідно, з цього випливає те, що Хартія регіональних мов або мов меншин була прийнята не просто як поки що єдиний суто мовний міжнародно-правовий акт – а і як визнання заявлених прав носіїв тих мов, які потребують особливого захисту. В свою чергу, вона лишається унікальною в своєму роді, не маючи аналогів.

В свою чергу, цим Розділом пропонуються шляхи вирішення дилеми стосовно міжнародного права в аспекті мовних прав, про що йтиметься у нижній частині Розділу II.

2.2. Становлення мовних прав національних меншин.

На підставі наведених вище періодів становлення мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) варто зробити наступні висновки у цій частині.

Попри те, що я дотримуюся думки розмежування понять «національні меншини» та «корінні народи», етнічні права як тих, так й інших – є тісно переплетені між собою. В той же час, у міжнародно-правовій царині, права

національних меншин та корінних народів у сенсі мовного аспекту – ще поки не розрізняються.

Як вже було зазначено у попередньому підрозділі, на виникнення у межах міжнародного права необхідності захисту мовних прав безпосередньо вплинув успіх щодо надання окремим народам особливих гарантій – в особливості й мовних. В особливості враховуючи той факт, що вищезазначеними правниками як раз таки відлік в сенсі розвитку встановлення мовних прав розпочинається як раз таки з моменту врегулювання мовного питання в межах Віденського заключного акту 1815 року щодо вільних польських міст. Іншими словами, встановлення мовних прав як визнаних і гарантованих відбулося завдяки боротьбі національних (мовних) меншин за них. Відповідно на державу як на гаранта правової системи покладається обов'язок гарантувати рівні можливості для кожного хто її населяє.

З цього випливає, що етнічні меншини протягом довгого проміжку часу боролися за право зберігати власну самобутність, відповідно з чого випливала необхідність закріплювати їхні права на міждержавному рівні, а наразі – на універсальному.

Скутнаб і Тов відзначають також, що значення мовних прав полягає у тому, щоб «мови меншин не зникають, і хоч вони і здаються неважливими, але вони існують» (на прикладі мовного статусу рідних мов таких народів як саами та маорі). [48; с. 491] З цього випливає, що перед державами також стоїть й інше завдання – забезпечити існування інших мов, ніж ті, що є основними на їх території. В особливості, зі слів авторів – враховуючи їх «історичне переслідування».

Ферраро також відзначає прийняття Віденського заключного акту 1815 року початком відліку становлення мовних прав національних меншин на міжнародному рівні. Вона відзначає, що «меншина вперше отримала власне право на мову публічно». [98; с. 51]

З цього випливає, що реальним початком закріплення мовних прав меншин на міжнародному рівні почалося з того моменту, як вони визнавалися низкою країн як учасниць міжнародного процесу. Я особисто погоджуюся з цією думкою з наступних причин: по-перше, в межах Віденської конвенції 1815 року охоплюється позиція чи не усіх тогочасних країн Європи; по-друге, двосторонні угоди впливали і впливають лише на їх учасників у сенсі виконання їх положень. Водночас, Феррара відзначає, що «протягом 19 століття не було укладено жодної міжнародної мовної угоди». [98; с. 51]

2.3. Сучасні тенденції.

2.3.1. Що пропонує ООН?

Як зазначалося раніше, стан юридизації мовних прав (зокрема й мовних прав національних меншин) в межах міжнародного права є наразі незадовільним.

На жаль, організація, що сприяла створенню міжнародно-правової системи (зокрема і стосовно прав людини) – так і не вплинула на мовний захист.

Варто нагадати, що крім загальної заборони дискримінації і кількох резолюцій, ООН взагалі аж ніяк не гарантує в своїх документах з прав людини мовні права.

Мовні права, зокрема – й мовні права національних меншин – ще далекі від зразкового вигляду. Як зазначалося раніше, фактично «не існує» мовних конвенцій, коли як базові щодо прав людини – майже не містять таких положень. Відповідно, «епоха» мовних прав національних меншин ще не закінчилася.

Водночас, міжнародне право (так само – і галузь з прав людини) продовжує розвиватися, враховуючи зміни в світі – до яких воно має пристосовуватися. Зокрема, цьому сприяє найвпливовіша міжнародна організація – ООН. Хоча, з іншого боку – міжнародно-правові позиції цієї організації, виражені у міжнародно-правових актах – обмежуються у кращому випадку резолюціями Генеральної Асамблеї ООН. Хоча все одно ООН залишається головним двигуном для міжнародного нормотворення, в особливості – щодо прав людини.

Які перспективи щодо подальшої міжнародно-правової імплементації мовних прав національних меншин є у міжнародній правотворчій діяльності ООН?

До прикладу, Абрамова відзначає, що «моделі правового регулювання мовних відносин ... залежать від мовної політики, що проводиться державою з урахуванням міжнародних норм мовного законодавства ООН» [86; с. 249]. Але поки що про так зване «законодавство ООН» (що є неправильним виразом) і про урахування його норм в аспекті їх імплементації – говорити поки є неможливим з об'єктивних причин. Відповідно, ООН в аспекті системи прав людини в галузі мовних прав національних меншин (та й взагалі) як основу використовувати поки не можна.

Навряд чи можна вважати, що обмеження в ООН шістьма робочими мовами якось нівелює роль цієї міжнародної організації у розвитку імплементації мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин). Водночас, навіть якщо дивитися в бік перспектив розвитку міжнародного права у сфері прав людини – то мовні права (зокрема – й мовні права національних меншин) взагалі не належать до списку проектів, попри наявність документів нижчого рівня (наприклад, резолюцій ГА ООН).

19 травня 2020 року було прийнято проект Резолюції (як до святкування Року Корінних Народів, проголошеному ООН; була прийнята 19 червня) щодо утворення Спеціального уповноваженого в правах меншин [87].

Так, серед його повноважень сторони пропонують, до прикладу – гарантувати національним меншинам можливість вивчення своєї рідної мови і доступ до публічної інформації рідною мовою. З часом, є можливість реалізації даного міжнародного інституту як діючий. Резолюцію було прийнято нещодавно, відповідно ще є сенс чекати на втілення такої ідеї на практиці.

Отже, з цього випливає, що мовні гарантії та їхнє вдосконалення через призму міжнародного права покладаються на міжнародні прецеденти і регіональні інституції з прав людини. В свою чергу, в міжнародно-правовій системі договорів, укладених з ініціативи ООН - немає жодного, що б окремо регулював захист мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин). В той же час, інформація щодо мовного захисту за підтримки ООН згідно джерел відбувається лише на рівні доповідей.

Водночас, для мети подальшого розвитку галузі мовних прав (в тому ж числі – і національних меншин) в межах правотворчої діяльності ООН держави як гаранті прав людини мають самостійно ініціювати нові джерела міжнародного права.

Роль осіб, які особисто є авторами текстів положень міжнародного права (правників) буде описана у нижченаведеному підрозділі.

2.3.2. Що пропонують правники?

Які новели до міжнародного права пропонують правники як автори текстів положень?

Роль правників у закріпленні норм міжнародного права (зокрема – й прав людини в різних сферах) важко переоцінити, тож варто також дивитися у напрямку доктрини у сфері перспектив розвитку прав у сфері мов національних меншин. Так, у будь-якому випадку, текст готується – вигадується і пишеться – людьми. Водночас, людське праворозуміння, особливо – експертами в галузі права – є виразником того, яким має бути право у майбутньому.

При тому, все ж у міжнародно-правових актах, які діють на сьогодні під егідою ООН – відсутні необхідні універсальні для осягнення такої проблеми терміни. Так, Ткаченко визначає, що «у міжнародно-правових актах термін «національна (етнічна) меншина» практично не має єдиного визначення» [88; с. 32]. Відповідно, як зазначається – деякі країни Європи закріпили у своїх законодавствах термін «мовні меншини», коли як вищезгадані міжнародно-правові акти з прав людини ООН містять лише терміни – але не їх власне визначення. Відповідно, з цього випливає той факт – що міжнародне право в частині галузей прав людини ще не завершило процес кодифікації.

Як відзначає Меклем, «у попередньому тексті ЗДПЛ пропонувалося ... закріпити мовні права національних меншин» [89, с. 534], відзначаючи що ці положення були «відхилені внаслідок політичних примх багатьох держав». Тобто, іншими словами – від самого початку, ЗДПЛ могла б бути досконалішою і навіть бути ближчою до вирішення проблеми закріплення мовних прав у міжнародному праві взагалом.

Відповідно, посилаючись на позицію Меклема, можна вважати – що для розвитку мовних прав як національних меншин, так і взагалі – можливо навіть відсилатися на так звані «чернетки» минулого.

Водночас, як відзначає Азкарате, «захист прав людини ... порушив питання наявності в нас обов'язку етичного визнання того, що робить нас людьми» [90; с.с.124, 127]. Отже, відсилаючись до короткого екскурсу до

історії імплементації прав людини, зробленим Меклемом – варто, на жаль, відзначити – що державами на етапі закріплення прав людини у міжнародному праві не дотримувалися принципів людських прав – що призвело до недосконалості міжнародної системи прав людини, в особливості – щодо мовних прав, так як ця галузь була проігнорована внаслідок цього.

Відповідно, у разі якщо державні інтереси стають вищими від інтересів людей – тоді це негативно відображається не лише на гарантуванні вже визнаних прав, а й на тому – що міжнародне право поступається своєю зразковістю тому, що від нього вимагається як від системи стандартів, які впливають на правотворчість у країнах світу.

Водночас, Роджас та Рейган у своїй статті відзначають, що «у мультинаціональних державах у разі нерівності за, зокрема – й мовними ознаками – може викликати внутрішній конфлікт (хоча, як показує досвід – чимало країн використовують мовне питання як додатковий засіб втручання в суверенітет інших держав)» [91; с. 15]. Відповідно, з одного боку – цим підтверджується продубльована у ключових міжнародно-правових актів з прав людини заборона на мовну дискримінацію. Водночас, у цих положеннях чітко не визначається, кого вони стосуються – тобто, положення про заборону мовної дискримінації є універсальними і самі не надають якісь окремі привілеї окремим особам.

Цікаву ідею пропонує Салімі щодо порушення питань стосовно мовних аспектів злочинів проти людства, зокрема – геноциду. Так, він пропонує виділити так званий «лінгвістичний геноцид» як окремий вид геноциду, наголошуючи на тому – що це «має стати матеріалом для нової конвенції». [92; с. 2] З іншого боку, виникає питання: а чи варто вносити у міжнародне право більше розгалужень, в особливості враховуючи природу такого злочину проти людства? Відповідно, дана кваліфікаційна робота торкатиметься даного питання у Розділі III.

З цього відповідно випливає, що роль правників щодо вдосконалення системи міжнародного права (зокрема – й в аспекті мовних прав національних меншин) є безцінною, а тому вони мають залучатися до цього процесу більше.

2.3.2.1. Чи є мовне питання суто етнічним?

А чи взагалі мовні права національних меншин стосуються саме етнічних меншин?

Звертаючись до Конституції ПАР як до прикладу (стаття 6), варто підмітити, що крім вищезазначених аспектів мовних прав також гарантуються й взаємозв'язок їх з правом на вільне віросповідання. Іншими словами, Конституцією ПАР гарантуються мовні права не лише у розрізі балансу в залежності від етнічної природи, а й релігійної – посиляючись на релігійне значення окремих мов.

Конституцією цієї держави визначена окрема роль для тих мов, які відіграють значення для вірослужіння – у пункті b частини п'ятої статті 6 Конституції ПАР – відповідно, з цього випливає, що мовні права можуть забезпечуватися не лише як хоча б елемент етнічної самобутності та встановлення балансу між державною мовою, мовами національних меншин та корінних народів – а й в аспекті захисту релігійних прав у випадку використання окремих мов у таких цілях.

Водночас, щодо етнічного питання захисту мовних прав, частина перша статті 6 Конституції ПАР визначає цілих 11 офіційних мов (підраховано). Водночас, більшість з визначених як таких мов, Основний Закон ПАР визначає як «надбання корінного населення держави, яке має бути збереженим шляхом їх використання у повсякденному та публічному житті» [93].

Іншими словами, з цього випливає – що правотворчі деяких держав, враховуючи характер мови як феномену, не обмежуються покриттям нею саме етнічного аспекту.

Але чи має переймати таку правову думку міжнародно-правова система, чи вона є факультативною?

Можливо, мова в контексті богослужіння, не настільки повсякденне явище – як спілкування представниками національних меншин своїми власне рідними мовами. В той же час, релігійні меншини також мають право на захист – у відповідності до також міжнародного права та національних гарантій, виражених у законодавствах держав.

В той же час, повертаючись до питання мовного балансу, варто відмітити – що в такому аспекті гарантуватися має як богослужіння мовами для релігійних обрядів, так і мовами, які є ближчими до його учасників. Як зазначає Трофанчук, «у XVI ст. з'являються також словники, які подають переклад з церковнослов'янської на українську мову» [94, с. 149].

Відповідно, з цього випливає те, що мовні права меншин не обов'язково мають стосуватися саме етнічного аспекту – а й, наприклад, релігійного – враховуючи особливості традицій, які не є суто етнічною складовою.

* * *

Мовні права (зокрема – й національних меншин) є галуззю прав людини, отже не могли бути визнаними до визнання фундаментальних прав людини державами.

Мовні права почалися з перемог національних меншин в аспекті захисту своїх етнічних прав. Водночас, мовні права національних меншин точно не могли виникнути до появи прав людини, тим паче – не могли бути

закріпленими до того моменту ані в міжнародних документах, ані в національних. Відповідно, з цього випливає – що мовні права є частиною прав людини і витікають з їх розвитку.

Мовні права національних меншин на міжнародному рівні, як виявилось завдяки дослідженню джерел – закріплювалися, починаючи з двосторонніх угод між державами. Проте прийнято вважати початком відліку закріплення мовних прав національних меншин на міжнародному рівні з ухвалення Віденського Акту у 1815 році.

Важливим двигуном для розвитку мовних прав, як випливає з вищезазначеного, є як раз бажання національних меншин зберегти свою самобутність та забезпечити своє існування. Іншими словами, саме як раз такі бажання національних меншин зберегти свою ідентичність дала поштовх розвиткові питання закріплення мовних прав у міжнародному праві.

З позицій правників, випливає те – що відлік закріплення мовних прав національних меншин варто з моменту, коли їх визнавала міжнародна спільнота. Іншими словами, закріплення таких прав безпосередньо залежить від визнання з боку інших держав. З іншого боку, визнання не обов'язково є універсальним і може бути в межах певного континенту.

Як було визначено вище, з цього випливає проблема щодо відсутності детальної гарантії мовних прав як національних меншин, так і взагалі – попри той факт, що саме потреба захисту етнічних прав меншин сприяла розвитку такому інституту прав людини у міжнародному праві в його універсальному аспекті.

З іншого боку, на універсальному рівні розробляються концепції дотримання мовних прав національних меншин (разом з нормами міжнародного права), проте – судячи зі змісту інформації, яка надається офіційними джерелами – недостатньо.

Наразі також варто відзначити, що необхідно пам'ятати – що не завжди заклики до захисту прав національних меншин є дійсно терміновими чи бодай змістовними. Іншими словами, нині деякі країни порушують суверенітет інших держав, намагаючись прикриватися нормами і так недосконалого міжнародного права у цій сфері.

Також варто дійти висновку щодо відсутності дієвого інституту міжнародного захисту мовних прав (зокрема й мовних прав національних меншин) взагалі як на універсальному рівні, так і на континентальному – попри те, що вперше на континентальному це питання було порушено більше як 200 років тому. Відповідно, необхідність його існування буде аргументована в наступних розділах.

В аспекті розвитку міжнародного права у сфері мовних прав національних меншин, пропонується подальша кодифікація відповідних норм у зв'язку з нерозвиненістю даної галузі. Також, шляхом здійснення дослідження історичного аспекту розвитку міжнародного права у галузі прав людини, я дійшов висновку – що можливе запровадження у майбутньому певних міжнародних мовних норм, від яких міжнародна спільнота відмовилася у зв'язку з протиріччями під час всесвітнього визнання прав людини на рівні ООН.

Пропонується також інтегрувати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин у Конвенцію з прав людини та основоположних свобод – для полегшення тлумачення людських прав у контексті їх міжнародного захисту принаймні в межах Європи – на прикладі інтеграції Конвенції з прав людини та основоположних свобод і так званого законодавства ЄС. Передбачається, що в результаті цього виникне поштовх до подібних випадків з іншими «малими» міжнародними джерелами.

РОЗДІЛ 3.

ЗАХИСТ МОВНИХ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ЇХ ЗАХИСТ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ І НАЦІОНАЛЬНО- ПРАВОВИЙ ДОСВІД

3.1. Вступ

Як зазначалося раніше, мова є одним з чинників етнічної самобутності, отже вона має гарантуватися нормами права як національними, так і міжнародними. В цьому підрозділі розглядатиметься питання захисту мовних прав у двох аспектах: доктринальному і правовому. Іншими словами, мета цього розділу – аналіз механізмів захисту мовних прав та вироблення висновків; пропозиції щодо можливих шляхів розвитку та вдосконалення у майбутньому.

Вважаю за необхідне в окремому розділі розмежувати види захисту мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин), а також – яким чином захист здійснюється і які можуть бути порушення мовних прав, а які – ні, тим самим визначившись, коли настає потреба в їхньому захисті.

Як відзначалося раніше, усіма ключовими міжнародно-правовими актами з прав людини встановлена пряма заборона дискримінації за мовними ознаками. Заборона мовної дискримінації – універсальне мовне правило (адже у цій нормі один з чинників, за якими заборонена дискримінація – саме мовний), яке міститься в кожному ключовому міжнародному джерелі прав людини.

Виходячи з дослідженого раніше матеріалу, варто відзначити, що конкретні випадки порушення мовних прав національних меншин (і не тільки) мають уникатися шляхом розвитку механізмів з захисту прав людини, зокрема – й мовних прав як їх складовою. З іншого боку, деякі порушення мовних прав є настільки незначними (чи можуть взагалі і не мати місця) – що питання

покарання за такі дії має бути закритим – а отже, не потребують в таких випадках захисту.

Порушення прав людини безпосередньо є порушення тих зобов'язань (зокрема й міжнародних), які були взяті державами перед своїми громадянами. Проте які з них можна вважати злочинами, які є іншими видами порушення, а які – порушеннями не є? І як кваліфікувати порушення мовних прав у контексті відповідальності тих, хто їх порушує?

Так, у своїй статті Кривицька наголошує на тому, що «фактори, що загрожують етнополітичній стабільності України - об'єктивний процес політизації етнічності, як наслідок етнічного ренесансу, якщо він вступає у протиріччя з державотворчим процесом» [95; с. 54]. Ця цитата 15-річної давнини добре пояснює дисбаланс між захистом мовних прав національних меншин та мовних прав основного населення, описаного у попередньому розділі. Особливо враховуючи тенденцію Російської Федерації та деяких інших країн висловлювати зайву стурбованість з приводу так званої «дискримінації діаспор» - хоча самі «стурбовані» не гарантують такою ж мірою тих мовних прав національних меншин, для яких рідною мовою є українська.

Тобто, коли питання порушення мовних прав меншин порушується не з метою захистити представників рідного народу з-за кордону, а з метою вплинути на іншу державу.

Як приклад, можна навести блокування з боку Угорщини (на правах країни-члена НАТО) інтеграційні процеси України у відносинах з НАТО, аргументуючи це нібито «дискримінаційними законодавчими ініціативами щодо угорської діаспори» [96].

Водночас, як відзначав Мольскі, «повсюдно визнається, що суверенітет держави на власній території становить безперечну основу як міжнародного

права в його нинішній іпостасі, так і світової політичної і юридичної системи» [97, с. 15].

Тобто, мовні права поступово стають не скільки зобов'язанням по збереженню етнічної самобутності – скільки об'єктом політичних ігор, так само – на міжнародному рівні. Але ж права людини – це не інструмент, а досягнення людства за великий проміжок часу, і є вони належні кожній людині.

В цьому розділі буде проведено наліз існуючих механізмів захисту мовних прав національних меншин на міжнародному та національному рівні; порівняння з механізмами захисту мовних прав основного населення; визначення прогалин та пропозицій щодо новелізації міжнародного права у галузі захисту мовних прав національних меншин.

3.2. Захист мовних прав національних меншин і основного населення у міжнародному праві.

3.2.1. Вступ.

Починати аналіз механізмів захисту мовних прав варто почати саме з міжнародного права, де мають бути стандарти для держав як учасниць міжнародного правотворення і як гарантів прав людини.

В першу чергу, варто відзначити що на міжнародному рівні не існує галузевих механізмів захисту будь-яких мовних прав. В свою чергу, варто все ж звернути увагу на ті позиції, які висловлювалися правниками щодо механізмів захисту прав людини як правової галузі, якої безпосередньо стосується тема цього дослідження.

Посилаючись на те, яким чином виникали, закріплювалися та імплементувалися права людини – варто відзначити слова Дмитрієва, що

зазначав, що міжнародний захист прав людини є «інститутом, який входить до галузі міжнародного гуманітарного права і основою виникнення якого стали норми, закріплені в Статуті ООН» [98, с. 5, 102].

В той же час, Мовчан визначає встановлення міжнародного інституту з захисту прав людини як «міжнародне співробітництво держав - членів ООН у сприянні розвитку прав людини і повазі до них» [99, с. 18-28].

Як зазначалося раніше, мовні права (зокрема – й національних меншин) є галуззю прав людини, отже можуть захищатися на рівні міжнародного права так само, як й інші людські права.

Відсилаючись на наведені у Розділі I міжнародні прецеденти, варто відзначити що захист мовних прав національних меншин у міжнародному праві здійснюється шляхом розгляду відповідних справ людськоправовими міжнародними інстанціями.

В свою чергу, враховуючи відсутність суто мовних норм у ключових міжнародно-правових джерелах з захисту прав людини все одно не завадила міжнародній практиці мати певний розвиток у галузі захисту мовних прав національних меншин.

Поки основним засобом захисту мовних прав національних меншин є міжнародні інстанції, які розглядають скарги стосовно порушення прав людини згідно існуючих джерел міжнародного права у галузі прав людини.

Прецедентне право притаманне не всім правовим системам, що існують, проте практика міжнародних інстанцій як система рішень, прийнятих відповідно до норм міжнародного права – мають легітимну роль як джерело тлумачення. Тобто, в даному випадку – за рахунок вирішених випадків у сфері мовних прав національних меншин, формується розуміння, як працюють міжнародні мовні норми.

Важливість огляду практики міжнародних інстанцій полягає у визначенні вектору подальшого розвитку прав людини у сфері предмета дослідження даної кваліфікаційної роботи, а також – у тлумаченні вже існуючих норм.

Водночас, міжнародна практика має бути спроможна дати відповіді на ті питання, які не містяться у джерелах міжнародного права.

Відповідно, оглянуті будуть найважливіші прецеденти міжнародного права в сфері захисту мовних прав національних меншин.

3.2.1.1. Статус мов у публічній сфері

Як діяти таким чином, щоб в публічній сфері враховувати інтереси усіх громадян? В особливості у тих ситуаціях, коли державна (офіційна) мова не є мовою основного населення?

Хартія – стаття 10; Декларація ООН з прав корінних народів; посилання див. у підрозділі 1.4: У справі Комітету ООН з прав людини (далі в цьому контексті – Комітет) «Дітрегарт проти Намібії» (хоча саме рішення є досить спірним) визначено, що «офіційні мови застосовуються на одному рівні, коли як мови меншин – які не були визнаними такими – також можуть застосовуватися, і при необхідності – отримувати належний мовний захист» [100, пар. 3].

З іншого боку, Комітет надає певну перевагу офіційним мовам у питаннях використання неофіційних мов – визначаючи, що «ніщо не може бути перешкодою для спілкування заявниками обраними ними мовами» [100, пар. 3], враховуючи багатонаціональність населення цієї країни і той факт – що англійська є рідною для всього 3,4% населення – коли як згадана скаржником мова афрікаанс – для 10,4% населення [101].

З цього випливає те, що в аспекті використання мов їхніми носіями, держава може впливати на цей аспект – проте *«складність у користуванні рідною мовою у публічному порядку є порушенням мовних прав відповідно до статті 26 МПГПП»* [100, пар. 10.10].

3.2.1.2. Переклад

Яким чином можливість належного перекладу впливає на захист мовних прав національних меншин?

Варто також трохи повернутися до питання *іноземних мов*, розглянувши приклад з міжнародної практики.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: пункт «е» частини третьої статті 6): У порівняно новій справі «Візгірда проти Словенії» підіймалося питання щодо надання з якої мови перекладача необхідне для дотримання процесуальних прав позивача у суді (який був литовцем за національністю). ЄСПЛ було встановлено, що «недостатня перевірка стала важливим елементом розгляду справи Судом, оскільки ефективний захист прав, передбачений підпунктами (а) та (е) параграфа 3 статті 6 вимагає, щоб обвинуваченому забезпечили переклад на мову, якою він достатньо володіє» [102, пар. 104].

Іншими словами, враховуючи те, що Візгірда як особа іноземного походження – недостатньо володіє словенською мовою, а обізнаність щодо його рідної мови зі сторони судових органів виявилася хибною, то вочевидь що надання перекладницьких послуг таким чином погіршить шанси особи на справедливий суд.

В іншій важливій справі, L.N.P. проти Аргентини (Комітет ООН з прав людини), також порушувалося питання необхідності належних

перекладацьких послуг (рідною мовою скаржника була **тоба ком**, коли як, відповідно до фактів – процес в Аргентині здійснюється іспанською) – де проблемою було ненадання перекладацьких послуг попри низький рівень володіння офіційною (державною) мовою [103, пар. 2.4]. Так, тільки що згадана міжнародна інстанція зазначила, що *«примушення свідчити недостатньо зрозумілою мовою без надання перекладу є порушенням встановлених процесуальних прав»* [103, пар. 13.5].

З вищенаведеного випливає, що у разі неволодіння особою офіційною мовою, їй мають бути надані усі умови для встановлення мовного контакту з установами – які, відповідно до законодавчої компетенції, вимагають використання певної мови.

3.2.1.3. Порушення мовних прав національних меншин як посягання на свободу від катувань.

Чи можуть мовні права національних меншин (і не тільки) впливати на інші, не-мовні права?

Інколи, випадки вужчого характеру можуть сильно вплинути на цілу систему. Самі ж порушення мовних прав водночас необов'язково впливають безпосередньо на збереження мовних особливостей меншин разом з захистом від дискримінації. В цьому випадку варто проаналізувати таку справу з практики ЄСПЛ, як «*Rooman v. Belgium*» [104].

Так, у цій справі, обвинувачений – який до того ж був психічно хворим, не зміг отримати допомоги своєю рідною мовою.

ЄСПЛ у справі було встановлено, що «затримання заявника без належного лікування через відсутність німецькомовних терапевтів протягом тринадцяти років порушує статтю 3 Конвенції». Тобто, ЄСПЛ встановив

зв'язок між відсутністю у працівників психіатричного закладу можливості спілкуватися з пацієнтом (скаржником) рідною для нього мовою (у зв'язку з регіоном, де цей заклад розташований) та правом на належне медичне обслуговування.

Отже, відповідно, з цього випливає те – що у разі, коли мовні проблеми стають перепонами для надання певних послуг, невчинення яких викликає в особи страждання – це стає наслідком визнання наслідків тортурами.

3.2.2. Звітування держав згідно положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

В свою чергу, єдиним способом порушення мовних питань у суто мовному аспекті є звітування під егідою Ради Європи.

Європейською хартією регіональних мов або мов меншин встановлений лише один спосіб захисту мовних прав національних меншин, причому який за своєю суттю є аналізом заходів, вжитих державами-сторонами цього міжнародно-правового акту.

При цьому, згідно Частини IV Хартії застосування цього міжнародно-правового акту на міжнародному рівні обмежується доповідями перед Комітетом міністрів.

В свою чергу, згідно ч. 1 ст. 16 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин для цілей розгляду таких доповідей створюється окремо Комітет експертів згідно визначеного у статті 17 порядку.

В свою чергу, вищевказаний міжнародно-правовий акт суто стосується безпосередньо мов національних меншин, відповідно усі гарантії спрямовуються саме в бік захисту саме цих мов. Проте, як випливає з тексту Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, впливати на зазначені

у доповідях проблеми з реалізацією мовних прав національних меншин Комітет експертів не здатний.

Як зазначає Невара, «з метою забезпечення моніторингу застосування Європейської хартії регіональних мов або мов меншин ... Хартія передбачає систему періодичних звітів сторін про заходи, вжиті щодо виконання її положень» [105, с. 151]. Іншими словами, механізм доповідей перед спеціальним договором містить консультативний характер в сенсі того, що згідно ч. 3 ст. 16 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Комітет експертів складає власну доповідь з коментарями на основі доповіді країн.

Відповідно, з цього випливає що наразі єдиним ефективним способом захисту мовних прав національних меншин (принаймні в межах європейського континенту) є ЄСПЛ.

Спосіб вдосконалити механізм захисту мовних прав національних меншин згідно Європейської хартії регіональних мов або мов меншин буде запропоновано у підрозділі 3.4.2.

3.3. Захист мовних прав національних меншин і основного населення у національному праві.

3.3.1. Імплементация мовних прав національних меншин в національному законодавстві.

Варто також відзначити те, як імплементуються вже закріплені міжнародні мовні норми у національному праві. Насамперед, для України це – Європейська хартія регіональних мов або мов меншин.

Як правильно зазначав Роздайбіда, «об'єктом Хартії є захист мов, котрим загрожує зникнення як етнокультурному явищу, а не мовних прав

національних меншин, які проживають у певних регіонах держави» [106, с. 111]. Відповідно, імплементовуючи цей міжнародно-правовий акт, держава має звертати перш за все увагу саме на носіїв тих мов – яким потребується певною мірою допомога від зникнення.

В свою чергу, Україна, ратифікувавши Європейську хартію регіональних мов або мов меншин – взяла на себе зобов'язання згідно її положень [107]. З іншого боку, проведена мовна реформа не співвідноситься з положенням вищенаведеного міжнародно-правового акту в тій частині, що більше уваги в змісті приділено саме співвідношенню статусів державної мови та мов національних меншин.

Як зазначала Пилип, «вільне володіння державною мовою має величезне значення для самоусвідомлення себе громадянином України ... успішної інтеграції у суспільство, формування спільної відповідальності за розвиток держави, що стала рідною ... для представників інших національних спільнот» [108, с. 81]. Водночас, таке завдання, яке стоїть перед мовою основного населення – не має на меті знищення інших мов.

Так, у Пояснювальній записці до ще тоді Проекту Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» зазначалося, що «використання мов національних меншин є одним з елементів забезпечення культурних та мовних прав національних меншин» [109, с. 1]

В свою чергу Комісаром ОБСЄ було зроблено висновок щодо того, що «від усіх членів суспільства, у тому числі осіб, що належать національних меншин, може очікуватися використання державної мови у певних сферах спілкування в публічній сфері, як це визначено законом» [110, пар. 13].

Водночас, Україною було імплементовано таку загальну для міжнародно-правових актів з прав людини як заборону мовної дискримінації (стаття 24 Конституції України), а також – введено інститут перекладача в процесуальному праві (стаття 75 ЦПК, стаття 72 ГПК, стаття 71 КАС, стаття

68 КПК) згідно п. «е» ч. 3 ст. 6 Конвенції з прав людини та основоположних свобод.

Отже, імплементуючи мовні норми, держава не втрачає права на захист мови основного населення – водночас зобов'язуючись пристосувати національні меншини до неї. В свою чергу, мовні норми у національному законодавстві у своїй більшості є внутрішнім доробком, а не

3.3.2. Прямий захист мовних прав національних меншин і мовний баланс.

Мабуть, найпоширенішим національним механізмом з захисту мовних прав можна назвати звернення до суду. Самі ж суди виконують як функцію правосуддя як одна з гілок влади, так і функцію консультативну – адже, приймаючи рішення, вони створюють підґрунтя для тлумачення права або ж навіть впливають на процес правотворення (у країнах загального права).

Так, у Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень вказано, що «усі судові рішення повинні бути ... викладеними чіткою і простою мовою і це є необхідною передумовою розуміння рішення сторонами та громадськістю» [111, пп. 32-41] – на що звертається увага судами принаймні в Україні [112, п. 78]. Іншими словами, порушенням мовних прав може бути навіть факт викладення судового рішення таким чином, що – особам, яких вона стосується, може бути незрозумілим його зміст.

В свою чергу, Конвенція з прав людини та основоположних свобод як раз таки містить ті гарантії мовних прав (зокрема й стосовно національних меншин), які безпосередньо стосуються цього виду захисту мовних прав – але вже в аспекті побічних прав, потреба в яких виникає в результаті реалізації

прав первинних. Так, п. «е» ч. 3 ст. 6 цього міжнародно-правового акту забезпечує осіб перекладачем у разі – якщо вони не володіють державною мовою, тим самим надаючи певні гарантії захисту мовних прав для мети захисту власних прав та інтересів. Водночас, на таких побічних правах в контексті мовних прав ключовий континентальний міжнародно-правовий акт і закінчується.

В свою чергу, різні країни виробили певні окремі галузеві механізми захисту мовних прав. Проаналізувавши мовне законодавство окремих держав, стало зрозуміло, що – порівнюючи національне та міжнародне право, останнє поступається в сенсі свого розвитку та іноваційності. Як приклади обрані законодавства країн Океанії у зв'язку з мовним різноманіттям в цьому регіоні.

Так, частина 19 статті 8 Конституції Федеративних Штатів Мікронезії передбачає можливість «посадовим особам використовувати інші, ніж державна – мови, з подальшим перекладом» [113]. В силу колоніального минулого, англійська є єдиною державною мовою – проте, як впливає з законодавства, регіональні мови також мають значення в сенсі їхнього використання у публічному вимірі.

У Конституції Республіки Вануату, серед населення якої при незначній кількості населення поширене мовне різноманіття, у статті 23 крім державної (біслама) та офіційних (англійська та французька також) – гарантуються й інші, місцеві, мови – як «частина національного спадку». Статтею 30 передбачене функціонування так званої Ради «мальватумаурі», одне з завдань якої – «популяризація та збереження мов на території Республіки Вануату» [114]. Цей мовний інститут є подібним до уповноваженого з захисту державної мови в Україні, чий правовий статус закріплено згідно статті 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Іншими словами, мова основного населення (державна мова) має захищатися принаймні таким чином, щоб населення – для якого рідною є інша мова – мали до неї доступ.

В свою чергу, варто зауважити на тому, що окремі мовні інституції є результатом роботи безпосередньо творців внутрішнього права – адже жодним міжнародно-правовим актом не згадано ні слова про можливість чи необхідність в існуванні галузевих (мовних) органів.

3.3.3. Потреба захистити мовні права окремих національних меншин. Паралель із захистом мовних прав корінних народів.

Запроваджуючи мовний баланс стосовно мовного законодавства, все ж держава гарантує рівні мовні права громадянам – з урахуванням правового статусу кожного виду мов.

Захист мовних прав основного населення на фоні встановлення гарантій для мовних прав національних меншин не є завжди необхідним, враховуючи вже проаналізовані у Розділі I різні правові режими щодо мовних прав.

Як зазначалося раніше, мови національних меншин різняться за своєю розповсюдженістю, отже деякі з них потребують більшого захисту.

В свою чергу, є чисельні національні меншини (наприклад, в Україні – росіяни, яку Дудкевич і Майборода називають «суперменшиною» [115, с.4], так і малочисельні. Як відзначала Ляпіна, «малочисельність цих етногруп ставить під загрозу існування їхньої мови, фольклору, традицій, звичаїв, культури в цілому» [116, с. 52].

Іншими словами, варто відзначити, що особлива увага до захисту мовних прав національних меншин має бути приділена не найчисельнішим

групам, а найвразливішим. Чи дійсно є сенс у додаткових гарантіях для носіїв тих мов, які не перебувають під загрозою зникнення?

Абзацем 2 статті 10 Конституції України російську мову виділено з-поміж інших мов національних меншин України. Але чи має взагалі сенс таких привілеїв, хай навіть і в аспекті тексту норми права? Чи є дана норма Основного Закону дискримінуючою по відношенню до носіїв інших мов національних меншин – перед носіями російської мови, що проживають на території України?

На противагу Конституції України, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не містить подібної норми (хоча в частині захисту мовних прав корінних народів (про відмінність чого від мовних прав національних меншин йтиме далі у цьому розділі) окремо виділяється кримськотатарська мова).

Незалежно від поширеності окремих мов національних меншин, вони мають однаковий статус в межах певної держави – отже, надаючи певні привілеї, порушуються права інших мовних меншин. Іншими словами, мовна дискримінація може виникати в межах лише тільки мов національних меншин, не торкаючись державної (офіційної) мови.

Відповідно у вищевказаному тексті вбачається те, що залишати згадку про російську мову у тексті Конституції України сенсу не має, враховуючи її розповсюдженість як мовного засобу. Отже, пропонується виключити з тексту аб. 2 ст. 10 Основного Закону України згадку про російську мову, так як це по-суті порушує принцип недискримінації – що як раз таки безпосередньо стосується окремо національних меншин.

Отже, такий статус не є необхідним, адже таким чином відбувається дискримінація мовних прав тих національних меншин, чії мови є не настільки поширеними, ніж ті – чий захист прямо гарантований у нормах права. Відповідно, вважаю недоречним виділяти серед мов національних меншин

окремі – або ж, як альтернативу, необхідно зазначати повний перелік таких мов.

Так, як зазначалося у Розділі I, більш вразливими є мови саме не національних меншин, а корінних народів. Відповідно, відсилаючись на вже вказану раніше у Розділі I необхідність в існуванні окремих правових режимів щодо обох видів мов, варто відмітити що метою захисту мов інших ніж мов основного населення – гарант (держава) цих прав сприяє уникненню так званої «мовної смерті».

На вітчизняному прикладі, варто відмітити, що Міністерство освіти і науки України пропонує вирішення порушеної під час складення Комісією висновку проблеми шляхом застосування 3 рівнів критеріїв: «вразливість мови», «мовне середовище, у якому проживає меншина» і «мовна група, до якої належить відповідна мова» [117]. З цього випливає, що будуть враховані насамперед чинники щодо того, якою міри захисту потребує мова національних меншин і, відповідно до цього – наскільки необхідно гарантувати захист мовних прав в освітньому процесі відповідно до цих потреб.

3.3.4. Сталість взаєморозвитку мов основного населення і національних меншин.

Як зазначалося раніше, мовні права необхідні для збереження культурного різноманіття. Отже, у будь-якому разі захист мовних прав національних меншин є необхідним.

Як відмітив в одній зі справ ВСУ, «повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є

гарантією збереження ідентичності української нації та єдності України» [118].

Як зазначено у Гаагських рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту і Пояснювальна записка, «поява центрів розроблення навчальних програм щодо освіти мовами меншин таким чином сприятиме цьому подвійному процесові та забезпечуватиме його якість і професіоналізм» [119, с. 17]. Іншими словами, одним з головних чинників дотримання цих прав – це не тільки їх визнання законом, а й забезпечення належним чином, аби суб'єкти цих прав могли повноцінно їх реалізовувати.

В свою чергу, на прикладі України ще у далекому 2002 році було затверджено Національну доктрину розвитку освіти, згідно якої проголошувався «рівний доступ до якісної освіти» з урахуванням «демографічних, соціальних, економічних змін» [120]. Відповідно, з цього випливає, що мовні права національних меншин як осіб, які можуть не володіти українською мовою – мають бути надані усі можливості для того, щоб це не стало перепорою для отримання рівних благ з тими, хто українською володіє.

Як зазначав Вейл, «нормативна система міжнародного права містить в собі все більше і більше норм, зміст яких настільки неясний і незобов'язуючий, у результаті чого нехтуються права і обов'язки людини» [121, с. 421]. Враховуючи те, які нововведення були запроваджені шляхом проведення мовної реформи, варто відзначити принаймні у цьому аспекті, що з цим завданням принаймні справилася Україна.

Отже, з цього випливає, що мовні права національних меншин мають не лише визнаватися – а й реалізовуватися якомога ефективнішим можливим шляхом. В свою чергу, держава має право забезпечувати можливість мови основного населення стало розвиватися: дотримуючись мовних прав національних меншин, держава як гарант прав людини сприяє пристосуванню

тих самих національних меншин під мовний режим, який існує в межах правової системи.

3.3.4.1. «Престижування» офіційної (державної) мови, підвищення її суспільної ролі.

А як діяти державі, якщо державна (офіційна) мова колись також була мовою національної меншини – до якої належало основне населення в період бездержавності?

Державна (офіційна) мова – це не лише мова основного населення певної держави, а й мова нації, яка по-суті – збудувала як саму державу, так і її структуру.

Як і зазначалося в попередньому розділі, злочином проти мови не є дії, спрямовані на посилення суспільної ролі і престижу мови більшості шляхом прийняття відповідних законів. Держава не припиняє своїх зобов'язань дотримуватися мовних прав національних меншин і корінних народів, натомість міжнародно-правовими актами встановлюється обов'язок вільного доступу таких громадян до вивчення державної (державних) мов.

Як зазначала Пеньковська, «з націєтворчою функцією державної мови безпосередньо пов'язана державотворча» [122; с. 194]. Адже, як впливає з різноманітних нормативно-правових актів різних країн світу – державна мова зазвичай не лише є визначеною, а й гарантована на рівні Основних Законів як «державна («офіційна»)».

КСУ в одному зі своїх рішень визнав, що «статус української мови як державної є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею, державними символами» [123]. Займаючи у змісті положень Основного Закону одну з перших статей, статус української мови як

державної, по-суті – визначає її роль у тому, з чого складається Україна як держава, опис чого містить цей нормативно-правовий акт.

Натомість, у Преамбулі Європейської хартії мов національних меншин зокрема наголошується про те, що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх». З цього, варто розуміти – що деякі народи, яким вдалося стати панівними на своїх землях – проходили протягом багатьох століть через мовні проблеми, внаслідок чого деякі мови потребують більшого захисту з боку держави – навіть якщо вони закріплені як державні (офіційні) на конституційному рівні. Не всі нині пануючі на своїх землях народи завжди перебували у статусі основного населення – якщо взагалі не більшість націй світу.

Водночас, за словами Потьомкіна, закріплення статусу державної мови «відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами» [124; с. 38]. З чого випливає, що захист мовних прав «титальної нації» - дії законні та відповідають нормам міжнародного права.

В той же час, як вже зазначалося – для того, щоб досягти мети посилення ролі мови основного населення як основного засобу спілкування, необхідно сприяти тому – аби її можна було вивчити. Отже, порушення матимуть місце в тому разі, якщо в результаті неефективного запровадження стандартів вивчення таких мов – порушуватимуться інші (будь-які) права мовних меншин, через складнощі щодо опанування державних (офіційних) мов. Тобто, порушення буде вже не мовних прав, а тих – на які така недосконалість впливає.

3.3.4.2. Обов’язкове володіння державною (офіційною) мовою з боку громадян держави, де це вимагається.

Громадяни, котрі займають державні посади – зокрема й високі, зобов'язані володіти державною (офіційною) мовою, аби доводити свою готовність служити своїй нації і гідно її представляти. Те ж саме стосується й певних видів професій, а також – вже зазначений у Розділі I сфері надання полуг.

На прикладі України, можна згадати за той факт, що законодавством досі не є врегульованими стандарти та й взагалі, механізми – які б впливали на гарантування обов'язкового рівня володіння державної мови вищезазначеними особами. Проте все ж на законодавчому рівні впроваджується план щодо таких стандартів. Так, Указом Президента України у 2018 році було покладено завдання «розробити державну цільову програму на 2018 - 2028 роки» - де серед завдань було «запровадження в установленому порядку сертифікаційного іспиту з української мови для осіб, які подають клопотання про прийняття до громадянства України» [125].

З вищенаведеного випливає, що зобов'язання вивчати державну (офіційну) мову по відношенню до національних меншин та корінних народів також не є неправомірним. Водночас, як відзначалося у попередньому розділі – той факт, що це не суперечить нормам міжнародного права, прямо є вказаним в одній з його норм. Відповідно, державна (офіційна) мова є одним з поєднуючих чинником і зазвичай є мовою більшості.

Як зазначав Шишкін, «Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10), що повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначена в преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі» [126, с. 221].

Відповідно, українців в етнічному складі населення України – майже 80%, що вже складає абсолютну більшість. Відповідно, вимога певним чином

володіти українською (або ж пристосовуватися до україномовного оточення) навпаки – гарантує особам, для яких українська мова не є рідною – простішу адаптацію відповідно до суспільства, членами якого вони як громадяни України (або ж особи, які з інших причин проживають на її території) є.

З чого випливає, що такою мовою обирається та, яка є рідною для більшої частини населення. Відповідно, вимога володіти мовою більшості (держаною/офіційною) не може вважатися порушенням мовних прав.

Натомість, можливість вивчення мов основного населення (державні (офіційні) мови) має бути загальнодоступною. Іншими словами, у національних меншин має бути об'єктивна можливість оволодіти державною (офіційною мовою; мовою основного населення) – аби держава як гарант мовних прав мала можливість вимагати від них володіння нею (ними) певною мірою. Адже, по-суті, це і можна вважати порушенням прав національних меншин – в сенсі створення додаткових перешкод під виглядом недостатнього доступу до опанування тої мови, якій держава гарантувала статус мови загального спілкування.

Як зазначають Барани і Масодік, «виникають труднощі і під час вивчення української літератури учнями-угорцями, що частково пов'язано з тим, що бібліотеки шкіл недостатньо забезпечені програмовими творами української художньої літератури, однак якщо і є потрібні книги, більшість учнів не має достатнього лексичного запасу для розуміння змісту творів [це показують і результати нашого дослідження]» (угорська діаспора використана як приклад) [127, с. 148-149].

В той же час, Хорошковська відзначає, що «розбудова нового суспільства, входження України в європейський простір потребують формування людини творчої, конкурентоспроможної, комунікативно толерантної, яка вміє критично мислити, оцінювати ситуацію, застосовувати

набуті знання у різних життєвих ситуаціях і знаходити конструктивні рішення» [128, с. 70].

Іншими словами, національні меншини необхідно ефективно вчити державної (офіційної) мови для виконання таких вимог щодо мовних прав основного населення.

3.3.4.3. Законодавчий та практичний захист мовних прав національної більшості.

Як вже зазначалося раніше, захист мовних прав має стосуватися не лише мовних меншин, а й мови, рідної для основного населення. Це необхідно визначити, знову ж таки, для визначення змісту мовного балансу – але вже в аспекті захисту мовних прав від посягань.

Як це є відомим, права людини гарантуються в національному законодавстві відповідно до стандартів, встановлених міжнародно-правовими актами. Водночас, гарантується також і захист мовних прав носіїв державної (офіційної) мови, також встановлюється відповідальність.

Одним з досягнень щодо збереження української мови як єдиної державної стало введення посади уповноваженого з захисту державної мови – «з метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя».

Варто знову нагадати закріплений у міжнародному праві тезис про те, що мовні права основного населення також підлягають захисту – тобто, що це є звичайною та правомірною практикою – з огляду на приписи міжнародного права.

Україна і деякі інші країни – жертви колоніальних режимів та зазіхань з боку інших держав. Відповідно, за декілька століть під владою як Російської

Імперії, так й Австрійської (після 1867 – Австро-Угорської), а потім (з короткою перервою)– СРСР – роль української мови знизилася, чималий відсоток населення зросійщений (у рідких випадках – інші випадки впливу іноземних культур). Водночас, враховуючи негативний сумний трагічний досвід деяких зниклих народів минулого, гарантії для мови більшості (титульної нації) є гарантіями того, що як титульна нація (нації) як носій (носії) державної (офіційної)/державних (офіційних) мов, так і національні (мовні) меншини – зможуть гармонійно співіснувати.

В свою чергу, українська держава за останні кілька років змогла гарантувати мовні права для українців як основного населення, водночас не торкаючись негативно мов національних меншин.

Як визначає Колодій, «до головних інтересів, що перетворюють народ у націю, у суб'єкта політичного процесу, належать: збереження своєї ідентичності й культурно-мовної самобутності, свобода самовияву, подальша консолідація, утвердження і захист власного суверенітету, створення і захист своєї державності, налагодження стосунків з іншими націями і державами» [129, с. 19]. Відповідно, гарантії мовних прав титульної нації є таким же етнічним самозахистом, як і захист мовних прав меншин.

Водночас, як вже зазначалося з цитуванням одного з положень Європейської хартії регіональних мов – такі дії не можна вважати неправомірними. Відповідно, знову підтверджуємо факт – що такі дії не суперечать міжнародному праву (зобов'язанням).

Отже, такі гарантії визнанням на законодавчому рівні державним (офіційним мовам) як захист від посягань – не є порушенням мовних прав національних меншин.

3.4. Новелізація міжнародного права у сфері захисту мовних прав національних меншин: як має розвиватися галузь захисту мовних прав національних меншин у міжнародному праві?

3.4.1. Запровадження терміну «лінгвоцид».

Як виявилось під час дослідження питання закріплення мовних прав національних меншин та їх імплементації, на жаль, їхня юридизація в межах міжнародного права є низькою. Виділені та описані будуть ті пропозиції творцям міжнародного права, які, на мою думку – можливо запровадити найпростіше.

Іноді недостатній захист мовних прав національних меншин (або ж взагалі їх порушення) призводить до трагічних наслідків. Пропоную розглянути один з тих чинників, від яких концепція закріплення мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) покликана захистити будь-яку мову.

Для початку, необхідно визначити – яким терміном називають порушення мовних прав, яке приймає форму злочину. Тобто, почати з найгіршого прояву порушення мовних прав. Водночас, слід розуміти – в яких випадках його варто застосовувати.

Я особисто дотримуюся думки введення у користування у міжнародно-правовій та національно-правовій сферах такого поняття як «лінгвоцид». Такий хід зробить можливим чіткіше тлумачення порушень норм права, а також – возведе певні правопорушення до відання міжнародного права.

Справа в тім, що, оглядаючи доктрину у сфері мовних прав – помічається тенденція прямо називати злочини проти мови «лінгвоцидом» (що не варто плутати з терміном «мовні злочини» - які принаймні вітчизняні правники визначають як *«брехню, яка носить руйнівний характер,*

розповсюджується політичною системою соціуму (влади або опозиції) і тиражується в засобах масової інформації даного соціуму» [130, с. 65-66] [130, с. 85]. Отже, з цього випливає, що у випадку наявності у мовних правопорушеннях складу кримінального правопорушення, необхідно застосовувати терміни «злочин проти мови» або ж «лінгвоцид» (зважаючи на сам зміст).

У правовій доктрині (на жаль, не в нормативно-правовій базі) зустрічається таке поняття (термін) як «лінгвоцид». Це визначення, подібне до слова «геноцид» - передбачається як термін для мовних злочинів. Водночас, світова правова спільнота поки не визнала його – що прослідковується у тому, що цей термін більше ніде, крім як доктрини – не згадується.

Так, Христова і Троїцька зазначали, що «наслідки попередніх асиміляційних процесів нині виявляються в тому, що мови всіх інших етнічних груп не помітні на мовній карті України» [131; с. 90]. Відповідно, все ще борючись з наслідками пережитих українським народом (в особливості – в частині мовних прав) атак Російської Імперії та СРСР – водночас існує потреба забезпечити вільний розвиток менш поширених на теренах України мов. Українська мова змогла закріпитися в правовій системі як єдина державна, щороку посилюючи власні позиції – проте, враховуючи вплив Російської Імперії та СРСР у минулому, стає зрозумілим чому інші мови національних меншин не є настільки вживаними.

Серйозний виклик, який постав унаслідок порушення мовних прав національних меншин – лінгвоцид. Хоча дане визначення не міститься у жодному з нормативно-правових актів як національного права, так і міжнародного – проте існує достатньо позицій щодо його визначення. В особливості, враховуючи його умисний характер.

Так як доктрину складає велика кількість джерел, то й визначень у доктринальних термінів більше ніж одне. Відповідно, запропонувати у кінці

можна буде або одне з цих визначень, або те – що буде вигадане на основі доктринальних позицій. Отже, пропонується обрати кілька та коротко проаналізувати їх.

Як визначається в «Енциклопедії сучасної України», лінгвоцидом є «цілеспрямоване нищення мови як визначальної ознаки етносу – народності, нації». Іншими словами, визначення існує лише на літературному рівні, відсутнє його нормативне закріплення. З іншого боку, тут мова визначається як ключовий елемент етнічної самоідентифікації, відповідно в цьому визначенні мові надається надзвичайно важливе значення. Ярослав Радевич-Винницький, в свою чергу – прямо визначав лінгвоцид як «свідому, цілеспрямовану політику і суспільну практику панівної нації (її державних, релігійних, громадсько-політичних структур тощо), скерована на ліквідацію мови підлеглого народу з метою його денаціоналізації і асиміляції» [132; с. 187]. З одного боку, є зрозумілим – що такі дії можуть бути спрямовані лише тільки зусиллями так званої «титульної нації» - адже для скоєння злочину з метою асиміляції або ж знищення етносу (або ж легшого правопорушення), правопорушнику потрібна певна база. Самі ж національні і мовні меншини, як впливає з цього визначення – є вразливими в аспекті визнання та охорони мовних прав – порівняно з основним населенням (за певними винятками).

Також слушна позиція щодо визначення Тамразян, яка зазначала, що лінгвоцид «призводить до знищення народу як культурно-історичної спільноти» [133; с. 395]. Тобто, для того – щоб визначати наявність лінгвоциду – необхідно встановити, чи впливають заходи щодо мов на збереження етнічної ідентичності. Водночас, повне насильницьке переведення етнічної групи в інше мовне середовище (як, наприклад, намагалися зробити в Російській Імперії та СРСР з українським народом) – по-суті, є примусом до забуття того чиннику, який поєднував таку спільноту.

На підставі вищенаведеного, я доходжу висновку, що варто все ж запропонувати окреме визначення терміну «лінгвоцид» для його закріплення та використання як у міжнародному праві, так і в нормах права національного.

Отже, лінгвоцид є «системою умисних дій з боку державних або місцевих органів, направленими на знищення мови будь-якими способами на певній території або ж у цілому.

3.4.2. Чи можна інтегрувати один міжнародно-правовий акт в інший? Випадок між ЄС і ЄСПЛ (приклад).

У системі міжнародного права існує чимало джерел, які є або подібними одне до одного, або не дають можливості ефективного галузевого захисту порушених прав та інтересів відповідно до спеціально створеного органу чи відомства вже існуючого. Основною проблемою системи мовних прав є їхня недостатня юридизація у міжнародному праві, відповідно для захисту своїх інтересів суб'єкти цих прав керуються лише прецедентами – але не нормами.

Перед аналізом перспектив розвитку так званого регіонального міжнародного права, варто відзначити – що ухил буде на європейський континент, де розташована наша держава – Україна, і для розвитку правничої науки якої буде зроблений внесок у вигляді даної кваліфікаційної магістерської роботи.

Як альтернативу, можна було б запропонувати інкорпорацію Європейської хартії регіональних мов (мов меншин) у Конвенцію з прав людини та основоположних свобод – тим самим спростивши тлумачення норм регіональних джерел міжнародного права під час вирішення таких справ під юрисдикцією ЄСПЛ.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин є єдиним міжнародно-правовим джерелом мовних прав у на теренах Європи і одним з небагатьох – у глобальному вимірі. Проте жодних механізмів захисту прописаних прав, окрім як їхньої інкорпорації національних законодавств та звітування країн-учасниць – даний документ не передбачає.

Тоді як захистити порушені мовні права, передбачені Європейською хартією регіональних мов або мов меншин – на міжнародному рівні (з урахуванням відчутної недосконалості національного захисту)?

Насправді, міжнародному праву у сфері захисту прав людини вже є відомими випадки інтеграції міжнародно-правових актів.

Так, до прикладу – вже роками йдуть переговори щодо інтеграції Конвенції з прав людини та основоположних свобод і так званого Законодавства ЄС [134]. Відповідно, вважаю за можливе інкорпорувати у зміст Конвенції з прав людини та основоположних свобод – положення єдиного європейського регіонального мовного акта.

Така перспектива існує насамперед з тої причини, що усі до єдиної держави-члени ЄС – є державами-учасницями Конвенції з прав людини та основоположних свобод.

3.4.2.1. Які недоліки має Європейська хартія регіональних мов або мов меншин і чому це є проблемою?

За словами Невари, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин «лише надає особам право не бути підданими дискримінації, а зовсім не створює систему рішучого захисту мов меншин та громад» [135, с. 2].

Як зазначав Бестерс-Дільгер, «майже всі держави, які ратифікували Хартію, інтерпретують її по-своєму» [136, с. 97]. Так, посилаючись на аналіз

автора цього міжнародно-правового акта, варто наголосити на тому – що певні колізії у цьому документі призводять до того, що його положення не здатні повноцінно встановити стандарти захисту мовних прав національних меншин для його учасників.

Відповідно, пропонується інтегрувати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин у Конвенцію з прав людини та основоположних свобод. Така ідея, на мою думку, матиме успіх – в особливості, для захисту мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) – з наступних підстав:

1. Маючи юрисдикцію тільки стосовно Конвенції з прав людини та основоположних свобод (з урахуванням додатків до неї), ЄСПЛ є дуже обмеженим в аспекті міжнародного захисту щодо системи прав людини в межах європейського континенту (зокрема – й мовних прав, у тому ж числі у мовних прав національних меншин). Іншими словами, в межах міжнародного захисту прав людини взагалі прямо працюють лише ті норми, які стосуються тих міжнародно-правових актів – які передбачають створення спеціального міжнародно-правового органу;
2. Справа в тому, що – на відміну від Конвенції з прав людини та основоположних свобод, учасницями Європейської хартії регіональних мов (мов меншин) є значно менша кількість держав. Відповідно, інтегрувавши у документ, що визначає континентальну систему прав людини (в сенсі, в межах Європи) – тлумачення вужчих понять норм міжнародного права щодо захисту прав людини буде простішим. Отже, таким чином передбачається шляхом інтегрування зробити мовні норми Європейської хартії регіональних мов (мов меншин) як єдиного існуючого континентального джерела, зосередженого на захисті мовних прав взагалом – обов'язковим для спільноти європейського континенту. Зокрема, варто пам'ятати, що

країнами-учасницями Європейської хартії регіональних мов (мов меншин) є менше країн, ніж Конвенції прав людини і основоположних свобод;

3. Таким чином, на мою думку – настане можливість зробити міжнародні мовні норми, прописані у Європейській хартії регіональних мов (мов меншин) – обов’язковими для всіх країн-учасниць Конвенції з прав людини та основоположних свобод. Відповідно, таким чином мовні норми міжнародного права набуватимуть всеєвропейського значення – таким чином розширивши загальну європейську міжнародну систему з захисту мовних прав – і не тільки національних меншин.
4. ЄСПЛ під час вирішення мовних справ на праві власної юрисдикції буде розвантажений щодо застосування норм міжнародного права і не буде обмежуватися лише Конвенцією з прав людини та основоположних свобод і протоколами до неї для винесення рішення;
5. В той же час, у випадку дійсного порушення мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) – сторона скаржника матиме ширший спектр для захисту власної позиції у ЄСПЛ. Водночас, той же механізм відстоювання своєї позиції отримують і держави.
6. На мою думку, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин не має припиняти своє існування як окремий міжнародно-правовий акт. Натомість, Конвенція з прав людини та основоположних свобод могла у майбутньому закріпити колізійну норму, яка могла б відсилати у мовних питаннях до вищезазначеного міжнародно-правового акту.
7. Натомість, варто наголосити – що в інших, вужчих питаннях щодо галузевості прав людини – також є теоретично можливою інтеграція між міжнародно-правовими актами – принаймні в

межах Європи. Враховуючи занадто вузьке закріплення мовних прав у Конвенції з прав людини та основоположних свобод, інтеграція в неї Хартії з прав людини та основоположних свобод, можливо – сприятиме подібним процесам щодо інших континентальних джерел з прав людини у майбутньому.

8. Виходячи з вищенаведеного, інтегрування одного міжнародно-правового акту (хай і на рівні колізійних норм) має стати реальністю.

3.4.3. Чи потрібні окремі мовні органи міжнародному праву?

Чи треба створювати якийсь новий міжнародний орган, який займатиметься мовними питаннями в аспекті міжнародного права?

Існує чимало органів, які розглядають проблеми з окремих видів прав людини – проте їхня роль зазвичай закінчується на тому, що їхня діяльність обмежується моніторингом у відповідності зі звітуванням держав-учасниць міжнародно-правового актів – на підставі яких такі міжнародні інстанції діють.

Так, у Частині IV Європейської хартії регіональних мов або мов меншин регулюються лише питання розгляду Комітетом міністрів доповідей від держав. Іншими словами, цей орган не уповноважений вирішувати справи щодо порушення мовних прав національних меншин (та й мовних прав взагалі).

В свою чергу, доповіді є тим механізмом, який здатний привернути увагу до окремих галузевих проблем, зокрема й у галузі захисту мовних прав національних меншин. Так, у своїй доповіді на прикладі кримськотатарської мови (хоча це вже галузь мовних прав корінних народів, як було роз'яснено у

Розділі І) Україна наголосила на тому, що «кримські татари мають право на повну загальну освіту рідною мовою ... натомість, через брак навчальних й методичних матеріалів, належною мірою його не реалізують» [137].

Посилання на ситуацію, в якій нерідко опиняються корінні народи, я наводжу не дарма.

Як зазначає Бондар, «критичний стан ... мови підкреслює важливість перед суспільством і владою подолання кризового явища через застосування державою невідкладних охоронних та заохочувальних заходів задля її збереження й ревіталізації» [138, с. 63].

Водночас, в ООН тим паче немає таких інституцій через відсутність відповідного міжнародно-правового акту та спеціально створеного для цієї мети органу.

Але чи є це підставою для створення відповідного міжнародного органу в майбутньому?

З першого погляду, начебто створення нового міжнародного органу окремо для прийняття скарг щодо порушення мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) міг би розвантажити, наприклад – ЄСПЛ або ж інші подібні інстанції. Проте чи дійсно варто йти на такий крок, чи дійсно це необхідно?

На мою думку, цього робити не варто і наявна кількість існуючих міжнародних юрисдикцій є достатньою.

В свій час, ЄСПЛ має чимало мовної практики у своїй історії з розгляду справ. Те ж саме стосується й інших міжнародно-правових органів з захисту прав людини (чисельні приклади зазначені у Розділі І). Відповідно, з цього випливає що ключові норми фундаментальних міжнародно-правових джерел, що визнають людські права – можуть бути достатніми принаймні для

інтерпретації цих норм через призму мовних прав – в практиці міжнародно-правових інстанцій.

По-перше, в європейському контексті, на ЄСПЛ покладене завдання шляхом вирішення справ під своєю юрисдикцією – тлумачити норми міжнародного права у відповідності до Конвенції з прав людини та основоположних свобод і її протоколів, зокрема – й мовних прав, які поки гарантуються в цьому аспекті як дотичні до вже гарантованих.

Способи розвантаження ЄСПЛ вже є встановлені міжнародно-правовими актами, що регулюють його діяльність. Так, Регламентом ЄСПЛ встановлено, що ЄСПЛ поділяється на Велику палату, палати і комісії з різним кількісним складом (правило 9, 21) [139]. В той же час, це можна також пояснити наслідком представлення кожної країни-члена Ради Європи одним суддею в ЄСПЛ кожна.

Також варто відзначити, що міжнародні прецеденти насамперед ЄСПЛ можуть бути застосовані в межах захисту прав (зокрема й мовних прав національних меншин).

Отже, створювати нові міжнародні інстанції чи передавати окремі повноваження більш вузьким за своєю юрисдикцією міжнародним органам – не має сенсу. В той же час, функції міжнародного захисту мовних прав національних меншин мають виконувати ті ж самі інституції, що вже існують та виконують свої правозахисні функції – у відповідності до вдосконалення у майбутньому міжнародного права щодо мовних прав.

З цього випливає, що розглядати мовні справи – незалежно від джерела виникнення потреби їх вирішення – мають вже утворені міжнародні органи, у відповідності зі своєю юрисдикцією. В той же час, варто нагадати про перспективу інтеграції вже існуючих міжнародно-правових актів для можливості глибшого галузевого захисту прав людини – зокрема й мовних прав національних меншин

* * *

Головна суть визнання та закріплення мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин) полягає в захисті мов від зникнення та інших загроз, які можуть їх стосуватися.

Беручи до уваги принаймні сумний колоніальний досвід українського народу, варто відзначити що прогалини у системі захисту мовних прав (зокрема й мовних прав національних меншин) безпосередньо посягають на існування нації.

В свою чергу, суб'єктам міжнародного правотворення пропонуються наступні способи вдосконалити міжнародний та національний механізми захисту мовних прав (зокрема – й мовних прав національних меншин):

1. Запровадити в національному законодавстві та у міжнародному праві термін «лінгвоцид».

Насамперед пропонується відмежувати такий вид злочину, як лінгвоцид – визнавши його як окремий. Можливе врахування нищення мов до переліку ознак геноциду. Зокрема, є безпосередня необхідність нормативного закріплення його на правовому рівні, у першу чергу – на міжнародному.

Пропонується закріпити наступне легальне визначення у відповідних міжнародно-правових актах: «лінгвоцидом є дія (дії), спрямовані на зникнення мови як об'єкта етнічної самоідентифікації».

Отже, з цього випливає, що за мовні порушення має бути встановлена окрема відповідальність разом з першочерговим встановленням міжнародних стандартів у міжнародно-правових актах для попередження їх у майбутньому.

2. Розмежувати випадки, коли мовні норми дотримуються і коли вони не дотримуються.

На тлі проблеми взаємного дотримання мовних гарантій щодо національних меншин. В особливості, коли ніби порушення питання щодо «порушення мовних прав меншин» - це результат спроб політичного впливу, а не дійсний захист з боку держави походження.

В свою чергу, головна мета визнання, закріплення та імплементації мовних прав національних меншин полягає не в поширенні культурного впливу, а в збереженні мов як ознаки індивідуальності та самобутності. Відповідно, в контексті захисту мовних прав національних меншин кожна держава як гарант прав людини має звертати перш за все на ступінь загрози існуванню мов, а не їх розповсюдженості серед населення.

3. Потрібна глибша інтеграційна юридикація.

Пропонується також інтегрувати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин у Конвенцію з прав людини та основоположних свобод – для полегшення тлумачення людських прав у контексті їх міжнародного захисту принаймні в межах Європи – на прикладі інтеграції Конвенції з прав людини та основоположних свобод і так званого законодавства ЄС. Передбачається, що в результаті цього виникне поштовх до подібних випадків з іншими «малими» міжнародними джерелами.

Зокрема, варто було також дослідити і способи захисту мовних прав, що і було зроблено. Визначено, що така практика у майбутньому, відповідно до вже існуючих тенденцій – спроможна вплинути на зміст міжнародних гарантій у сфері мовних прав національних меншин.

В той же час, водночас з захистом мовних прав національних меншин, мають враховуватися також чинники щодо балансу між державною мовою та мовами меншин – як це було зазначено в попередніх розділах.

В той же час, я дійшов висновку, що існуючих міжнародних органів є достатньо для того, аби тлумачення мовних норм міжнародного права та розгляд мовних справ здійснювалося відповідно до принципів та встановлених стандартів.

ВИСНОВКИ

В процесу написання цієї кваліфікаційної магістерської роботи я дійшов наступних висновків:

1. Мовні права національних меншин – результат боротьби народів за право на самовизначення.

Мовні права національних меншин є складовою частиною людських прав. Відповідно, вони виникли завдяки тому, що як раз таки національні меншини вибороли їх у своїй боротьбі за самоідентичність та свободу. Відповідно, вони почали закріплюватися вже в той час, коли система прав людини вже розвивалася.

Іншими словами, мовні права були закріплені на рівні міжнародного права саме завдяки тому, що національні меншини та корінні народи домоглися їх універсального визнання. Іншими словами, закріплення мовних прав національних меншин трапилося завдяки їх боротьбі за них.

В свою чергу, взяті до уваги та проаналізовані етапи розвитку мовних прав національних меншин, визначені іншими правниками.

2. Мовні права національних меншин не мають перешкоджати реалізації своїх прав основним населенням.

В свою чергу, надаючи гарантії мовним правам основного населення як носіям державної (офіційної) мови, держава як гарант прав людини сприяє інтеграції національних меншин у суспільство та гарантуванню їх інших прав, в свою чергу зобов'язуючись сприяти інтеграції національних меншин у суспільство. Відповідно, є неможливим збереження провідного статусу державної (офіційної) мови, не створюючи при цьому жодних механізмів для підтвердження такого статусу.

Іншими словами, для того, аби зберегти провідну роль державної (офіційної) мови, держава зобов'язана надати доступ до її опанування усім

своїм громадянам (підданим). Держава має не лише запровадити стандарти для вивчення такої мови національними меншинами, а й сприяти їх практичній ефективності.

3. Корінні народи та їх мовні права слід відмежовувати від національних меншин та їхніх мовних прав.

Встановлено, що корінні народ (а отже – і їхні мови) є вразливішими від національних меншин. Як національними законодавствами (принаймні українським і тими, що були досліджені), так і міжнародним правом – встановлені різні правові режими.

В свою чергу, на відміну від національних меншин, у корінних народів не має країни походження – отже, їхні мови є вразливішими, що підтверджується переліками мов – які перебувають під загрозою зникнення чи навіть вже зникли.

4. Перш за все, держава як гарант прав людини має захищати не найпоширеніші мови національних меншин, а найбільш вразливі з них.

Держава має забезпечити безпеку для існування тих мов, якими спілкуються її громадяни.

Мета захисту мовних прав національних меншин згідно Європейської хартії з прав людини та основоположних свобод полягає не в затвердженні впливу країн походження певних етнічних груп, а в збереженні тих мов – які перебувають під певним ступенем загрози. В свою чергу, надання певних привілеїв поширеним мовам перед іншими мовами національних меншин відвертає увагу від завдань, які стоять перед державами щодо їхніх гарантій (як, наприклад, у статті 10 Конституції України). Тобто, по-суті можлива навіть дискримінація одних національних меншин з боку інших – через неправильну реалізацію мовної політики.

5. Міжнародне право в галузі мовних прав національних меншин є недостатньо юридизованим.

За століття розвитку міжнародної системи прав людини було прийнято лише один галузевий міжнародно-правовий акт: Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. З іншого боку, досі не існує в природі жодного міжнародного органу, який би розглядав безпосередньо випадки порушень мовних прав та приймав відповідні рішення для їх захисту – обмежуючись Радою експертів для слухань щодо доповідей держав та надання консультативних рішень без примусових механізмів.

Водночас, зробивши короткий аналіз українського законодавства та законодавств деяких вибраних країн, варто наголосити на тому – що у разі розвинутої мовної політики потреба в імплементації міжнародних норм фактично зникає. Відповідно, мовне законодавство розвивається цілком самостійно, а не за міжнародними стандартами.

В свою чергу, у змісті кваліфікаційної магістерської роботи привернуто увагу до можливих доробків у майбутньому щодо мовних прав у вигляді закріплення нових мовних норм.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Поняття "мови" у сучасному філософсько-педагогічному дискурсі / Ланських О.Б. / Нова парадигма. - 2015. - Вип. 126. - С. 129-138.
2. Мова // Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — 5-те вид. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — ISBN 966-569-013-2.
3. Дорда С.В. Мова права. Проблема термінологічної точності / С.В. Дорда // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 2 (7). – С. 7-10.
4. Витгенштейн Л. Лекции и беседы об эстетике, психологии и религии / Л. Витгенштейн ; пер. с англ. В. П. Руднева. – М.: Дом интеллект. кн., 1999. – 127 с.
5. "Language definition and meaning | Collins English Dictionary". www.collinsdictionary.com Retrieved 10 December 2019.
6. Lewandowski T. Linguistisches Wörterbuch / T. Lewandowski. – Heidelberg : Quelle und Mayer, 1979. – 243 s.
7. ДСТУ 2398-94. Інформаційні мови. Терміни та визначення (Втратив чинність).
8. Ткаченко Є.В. / Мовні відносини як об'єкт правового регулювання / Державне будівництво та місцеве самоврядування. - Х. : Право, 2010. - Вип. 19. - С. 64-73.
9. Губаева Т. В. / Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. – М. : Норма, 2007. – 160 с.
10. Анжюк Б. М. Мовна політика: європейські критерії і Україна / Богдан Миколайович Анжюк. // Українське мовознавство. – 2019. – С. 9–31.

11. Ажнюк Л. Мовні права особи з погляду юридичної лінгвістики / Л. Ажнюк // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Лінгвістика». – Херсон, 2013. – Вип. 19. – С. 200–205.
12. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання/ П.О. Селігей; Національна академія наук України; відп. ред. Л.Т. Масенко - К. : Києво-Могилянська акад., 2012. - Бібліогр. в підрядк. прим.. - 118 с.
13. Words and Worlds : World Languages Review / F. Marti, P. Ortega, I. Idiazabal et al.; ed. by F. Martí.— Clevedon ; Buffalo ; Toronto, 2005.— P. 214.
14. Права національних меншин: європейський досвід / Н. Мяловицька // Віче. - 2013. - № 17. - С. 25-26.
15. Мармазов В. Є., Піляєв І. С. Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми: Монографія. – К.: Вентурі, 1999. – 400 с.
16. Індивідуальні і колективні мовні права: проблеми диференціації та реалізації / Т. В. Ковальова // Теорія та практика державного управління. - 2012. - Вип. 4. - С. 83-91.
17. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (Страсбург, 5 листопада 1992 року).
18. Capotorti F. Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities // E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1. – New York: United Nations Publication, 1979. Par. 568. – P. 96
19. Курінний О. Державна мова в системі освіти як засіб інтеграції мовних меншин до українського суспільства // Магістеріум. Вип. 37, Мовознавчі студії / Національний університет «Києво-Могилянська академія». — К.: Аграр Медіа Груп, 2009. — 104 с. — С. 54-64.
20. Packer J. On the Definition of Minorities // The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe. /Ed. by J. Packer, K. Myntti. – Åbo, Turku: Åbo Akademi University; Institute for Human Rights, 1993. – P. 24

21. Іванишин В. Лінгвоцид // Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. – С. 21–70.
22. Особливості застосування двомовних програм як інструмент збереження мови лінгвістичної меншини / Н. В. Іванюшева, С. В. Кульбіда // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. - 2013. - Вип. 4(1). - С. 25-32
23. Ширин А. Г. Билингвальное образование в Германии: дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.01: Общая педагогика / А. Г. Ширин. — Новгород, 1999. — 155 с.
24. Research&Branding Group: Проект «Мови спілкування українців»
Архівовано 4 березень 2016 у Wayback Machine. Джерело:
https://web.archive.org/web/20160304190106/http://www.rb.com.ua/upload/media_library/PR_Ry_Ukr_2012.pdf
25. Копиленко О. Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917-1920 рр. // Право України. 1998. № 9
26. Конституція України; Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
27. Medgyes, P. 2001. 'When the teacher is a non-native speaker' in M. Celce-Murcia (ed.). Teaching English as a Second or Foreign Language. Boston, MA: Heinle & Heinle, p. 433.
28. Законопроект від 19.01.2017 року № 5669.
29. Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.11.2016 № 1359 “Про затвердження Положення про конкурсний відбір проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів”.
30. Двомовність: причини й наслідки / Л. Азарова // Рідний край. - 2015. - № 2. - С. 71-74

31. United Kingdom (UK) Population. Source: [https://countrysimeters.info/en/United_Kingdom_\(UK\)](https://countrysimeters.info/en/United_Kingdom_(UK))
32. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99.
33. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про освіту" від 16 липня 2019 року № 10-р/2019.
34. Т462 Тихомирова, Л. В., Тихомиров, М. Ю., канд. юрид. наук. Юридическая энциклопедия /М. Ю. Тихомиров, Л. В. Тихомирова ; под общ. ред. М. Ю. Тихомирова. -6-е изд., доп и перераб. -М.:Изд. Тихомирова М. Ю.,2012. -1088 с.- Библиогр. : с. 1086 - 1087.
35. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Рим, 1950.
36. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; ООН; 23.01.1976.
37. African Charter on Human and Peoples Rights, Adopted in Nairobi, June 27, 1981 Entered into Force October 21, 1986.
38. American Convention of Human Rights; Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969.
39. Загальна декларація прав людини, 1948.
40. Right to defence and fair legal procedures in the member states and the candidate countries, 2002. – 95 с. – (European Parlaiment). – (Law and justice).

41. Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід / Ю. Бестерс-Дільгер // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 94–99.
42. Мовна політика: європейські критерії і Україна - Ажнюк. – Українське мовознавство. – Вип 1 (49). — К., ВПЦ «Київський університет», 2019.– С. 9-31.
43. Мовна політика щодо захисту інтересів національних меншин в сучасній Україні / Н. Седнєва // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 263-267. — Бібліогр.: 18 назв. — укр.
44. Державна мова для угорців Закарпаття: чинник інтеграції, сегрегації або асиміляції? / С. С. Черничко // Стратегічні пріоритети. - 2018. - № 1. - С. 97-105
45. Явір В.А. Освіта мовами національних меншин в Україні: дезінтеграційні виклики // S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe). 2017. Вип. 7. С. 29-32.
46. Про забезпечення функціонування української мови як державної; Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст. 81.
47. Постанова ВСУ від 17 лютого 2021 року №826/6/17.
48. Гонтар М. Мовний конфлікт та мовна дискримінація у сфері торгівлі й послуг / Марина Гонтар // Мова: класичне - модерне - постмодерне : збірник наукових праць /; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". - Київ : Дух і літера, 2019. - Вип. 5. - С. 22-38.
49. Vaerenbergh Y. V., Holmqvist J. Speak my language if you want my money. Service language's influence on consumer tipping behavior / Yves Van Vaerenbergh, Jonas Holmqvist // European journal of marketing. 2013. 47(8). p. 1276-1292.

50. Сучасні освітні технології мовної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування : методичний посібник / ав.: Вдович С. М., Палка О. В. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 128 с.
51. Петрук О.М., Кохно Т.Н. (2019) Tutorial textbook of the Ukrainian language as a means of formation of speech competence in pupils with national minorities language training Проблеми сучасного підручника (23). pp. 208-217. ISSN 2411-7447.
52. Антонович М. Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно-правові стандарти // Право України, 2004. – № 6. – С. 68–74.
53. Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів
54. Comunidad Yanomami v. Brazil, Case No.7615, Inter-American Commission on Human Rights, March the 5, 1985.
55. Конвенція про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах N 169 від 5 вересня 1991 року.
56. Поняття "корінний народ" та питання визнання статусу корінних народів у міжнародному праві / Є. Самойленко // Підприємництво, господарство і право. - 2017. - № 6. - С. 209-212.
57. Лопушинський І. П. Проблема корінних народів в Україні: державна політика щодо законодавчого врегулювання питання // Публічне управління: теорія та практика : Збірник наукових праць. Випуск 3(7). 2011. С.74–79.
58. M. Cobo «Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations». UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add.4, para. 379 (1986).
59. Nagornaya L. P. (2005). Politychna mova i movna polityka: diapozon mozhlyvostey politychnoyi linhvistyky. [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics], Kiev, 315.

60. Андреева Г. Н. Конституционное право зарубежных стран: учебник. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 656 с. – С. 296.
61. Phillipson, Robert and Skutnabb-Kangas, Tove (1995). Linguistic rights and wrongs. *Applied Linguistics* 16:4, 1995, 483-504.
62. Vienna Final Act on 9 June 1815.
63. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку лізингових послуг в Україні / В. М. Костенко // Молодий вчений. - 2015. - № 12(2). - С. 52-55.
64. Arthur E. Dick Howard: Magna Charta. Text and Commentary. revised edition, University Press of Virginia, Charlottesville / London 1998, ISBN 0-8139-0121-9 (englisch).
65. Kymlicka, Will and Patten, Alan. (2003). "Introduction: Language Rights and Political Theory: Context, Issues and Approaches." In Will Kymlicka and Alan Patten (eds.), *Language Rights and Political Theory*(pp1-51): Oxford University Press.
66. Lewis, M. Paul (ed.), 2009. *Ethnologue: Languages of the World*, Sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com/16>
67. Constitution of the Free City of Cracow on 3d day of May, 1815.
68. Jerzy Ochmański. *Historia Litwy*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, s. 324–325. ISBN 83-04-03107-8.
69. Вишневська-Пилипишин, С. І. (2009). Українська самобутність у полеміці «малоросів» і росіян 70-90-х років XIX ст.: предметність критичних оцінок. *Питання літературознавства*, (77), 7-13.
70. Ю. Поліщук. Валуєвський циркуляр // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2011. — с.84—85.

71. Висновки Комісії "для пресечений украинофильской пропаганды" // Савченко Федір. Заборона Українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х р.р. / Ф. Я. Савченко; Українська академія наук. – Харків ; Київ: ДВУ, 1930. – С. 381–383.
72. Ковшик А. О. Покоління прав людини: поняття та загальна характеристика [Електронний ресурс] / А. О. Ковшик. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/3694>.
73. Фрейдзон, В., 1999. Нация до национального государства, Дубна, 96 с.
74. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права /О. О. Мережко. — К.: Юстиниан, 2010. — 320 с.
75. Аврамова, О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми / О. Аврамова, О. Жидкова // Право України. - 2010. - №2. - С. 101- 107.
76. Масенко Л. Т., Мова і політика. - 2-ге вид., допов. - К.: Соняшник, 2004. - 120 с.
77. Understanding Extinct Languages: When and Why They Die Off by November 12th, 2019. Source: <https://www.ilstranslations.com/blog/understanding-extinct-languages-when-and-why-they-die-off/>
78. Скрипник О. М. Історія міжнародних організацій. Навчальний посібник. — Умань: ПП Жовтий О.О., 2011 — 226 с.
79. Блатова Н. Т., Мельков Г. М. Международное право в документах. 5-е изд., перер. и доп. / Н. Т. Блатова, Г. М. Мельков. — М. : 2004. — 880 с.
80. Від мови до нації: Степан Кожум'яка – борець за мовні права українського народу / Ю. В. Колісник // Мовознавчий вісник. - 2019. - Вип. 26. - С. 106-116.
81. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація / П. М. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. - 2016. - № 1. - С. 19-29

82. Yevropeiskyi Soiuz: struktura, funktsii, mekhanizmy / Za red. dokt. istor. nauk N. V. Antoniuk. – Lviv, 2002. – 176 s
83. Загальна декларація прав людини ООН як джерело конституційного права України / І. М. Алмаші // Конституційно-правові академічні студії. - 2015. - Вип. 2. - С. 12-25.
84. Мицик В.В. Права національних меншин у міжнародному праві. – Київ.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 50
85. Невара Л. Поняття мовних меншин та природа мовних прав у міжнародному праві. / Лілія Невара. // Український часопис міжнародного права. – 2012. – №3. – С. 24–27.
86. Зарубіжний досвід формування та реалізації мовного законодавства і можливості його використання в Україні / Д. С. Абрамова // Актуальні проблеми державного управління. - 2014. - № 2. - С. 248-254.
87. Draft resolution on rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities: mandate of the Special Rapporteur on minority issues of 19 March 2020.
88. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Є.В. Ткаченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2009. — 19 с. — укр.
89. Minority rights in international law by Patrick Macklem, International Journal of Constitutional Law, Volume 6, Issue 3-4, July-October 2008, Pages 531–552
90. Pablo de Azcárate, Protection of Minorities and Human Rights, 246 ANNALS AM. ACAD. POL. & SOC. SCI. 124, 127 (1946).
91. Linguistic Human Rights: A New Perspective on Bilingual Education by Eliana D. Rojas & Timothy Reagan, Educational Foundations, Winter 2003, p.p. 5-19.

92. Linguistic Genocide Linguistic rights of minorities as a blind spot in International law: A study on the potential for a convention on linguistic genocide by A. Salimi; Ruhr University Bochum European Master's Degree in Human Rights and Democratization A.Y. 2018/2019.
93. The Constitution of the Republic of South Africa. As adopted on 8 May 1996 and amended on 11 October 1996 by the Constitutional Assembly.
94. Трофанчук Г. І. Канонічне право. Курс лекцій: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2014.
95. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політ. менеджмент — 2005. — № 3. — с. 42-62. — Бібліогр.: 42 назв. — укр.
96. Угорщина уточнила умови, за яких зніме вето в НАТО щодо України. Українська правда, П'ЯТНИЦЯ, 29 ТРАВНЯ 2020, 15:42. Джерело: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/05/29/7253743/>
97. Molski R. Eksterytorialne stosowanie prawa ochrony konkurencji [Електронний ресурс] / R. Molski // Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXIV, zeszyt 3. — 2002. — Режим доступу: <https://repozytorium.amu.edu.pl>.
98. Дмитриев А.И. Становление международного гуманитарного права (XIX в. - начало XX в.).- К.: НАН Украины. Институт государства и права им. В.М. Корецкого, 1998.- С. 5,102.
99. Мовчан А.П. Права человека и международные отношения. - М.: Наука, 1982. - С. 19.
100. Human Right Committee; Diergaardt and Others v. Namibia; U.N. Doc. CCPR/C/69/D/760/1996; Communication No. 760/1997; 25 July 2000
101. Namibia profile. Джерело: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/wa.html>

102. ECHR; Vizgirda v. Slovenia; application no. 59868/08; 28 August 2018.
103. Human Rights Committee; L.N.P. v. Argentina, Communication No. 1610/2007, U.N. Doc. CCPR/C/102/D/1610/2007 (2011).
104. Rooman v. Belgium [GC], no. 18052/11, 31 January 2019.
105. Невара Л.М. Доповідь Комітету експертів щодо застосування Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Україною. // Український часопис міжнародного права 2014, Спецвипуск "Нові імена в науці міжнародного права". – 162 с. – с.151-154.
106. Досвід реалізації положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в Україні (на прикладі Чернігівської області) / Л. Роздайбіда // Українознавчий альманах. - 2012. - Вип. 8. - С. 110-114.
107. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 30, ст.259.
108. Пилип М. Мотивація мовної поведінки в умовах українсько-польського білінгвізму. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2009. Вип. 4. С. 81–85.
109. Пояснювальна записка 09.06.2017 року до Законопроекту № 5670-д.
110. Оцінка та рекомендації Верховного комісара ОБСЄ з питань національних меншин до проекту Закону “Про мови в Україні” (№1015-3), 20.12.2010.
111. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень.
112. Рішення ВСУ від 04.03.2021 року №826/13826/18. Джерело: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95315336>
113. The Constitution of Federated states of Micronesia of 1979.
114. Vanuatu's Constitution of 1980.

115. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991— 1998 рр.).— К., 1999,— С. 4; Шкляр Л. Міжнаціональна злагода — стратегічний ресурс держави // Урядовий кур'єр.— 1998.— 2 липня.
116. Ляпіна Л.А. Класифікація основних характеристик етнічних меншин сучасної України // Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська Академія" / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – Київ : КМ Академія, 2001. – Т. 19 : Політичні науки/
117. Позиція МОН щодо опублікованого висновку Венеційської комісії: Міністерство дякує за роботу Комісії та готове імплементувати рекомендації [Електронний ресурс]. – 2017. – 11 груд. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/12/11/pozicziya-mon-shhodo-opublikovanogo-visnovku-veneczijskoyi-komisii/>
118. Постанова ВСУ від 08 жовтня 2020 року у справі № 9901/393/19.
119. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту і Пояснювальна записка. Жовтень 1996 р
120. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти».
121. Prosper Weil. “Towards Relative Normativity in International Law” / Prosper Weil // American Journal of International Law. – 1983. – № 3. – Р. 413-442.
122. Державна мова в Україні: аналіз правового регулювання / С. М. Пеньковська // Молодий вчений. - 2019. - № 2(1). - С. 193-199.
123. Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 р. № 8-рп/08
124. Потьомкін А. Українська мова: юридичний статус, проблеми застосування. Персонал. 2006. № 1. С. 38.

125. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №156/2018 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України».

126. Мова як складник державотворення / В. І. Шишкін // Мовознавство. - 2013. - № 2-3. - С. 221.

127. Bárány E. Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel / Erzsébet Bárány, Ilona Huszti, Márta Fábián // Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai. – Budapest–Beregszász, 2011. – С. 145–154. («Викладання другої іноземної мови у 5 класах шкіл Берегового»).

128. Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у школах I ступеня з мовами викладання національних меншин України : монографія / О. Н. Хорошковська. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 160 с.

129. Колодій А. Нація як суб'єкт політики / А. Колодій – Львів: Кальварія, 1997. – 56 с.

130. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи [Текст] : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – Ч. 2. – 166 с.

131. Забезпечення мовних прав людини і громадянина: національний та європейський досвід / Ю. В. Христова, О. О. Троїцька // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2014. - № 4. - С. 89-97.

132. Радевич-Винницький Я. К. Лінгвоцид // Лінгвоцид // Енциклопедія сучасної України : у 30 т / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ,

Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2003—2019. — ISBN 944-02-3354-X.

133. Тамразян І.С.Лінгвокультурологічний текст на заняттях з української словесності в економічному університеті / І.С.Тамразян //Лінгвокультурний дискурс у парадигмі професійної освіти: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 5 берез. 2015 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана» ; редкол.: І. А. Колеснікова (голова) [та ін.]. — Київ : КНЕУ, 2015. — С. 391–397.

134. ЄС відновив переговори про приєднання до Європейської конвенції про права людини. ВІВТОРОК, 29 ВЕРЕСНЯ 2020, 14:09. Джерело: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/09/29/7114816/>

135. European Charter for Regional or Minority Languages and explanatory report. — Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2000. — Р. 3–5; <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.html>

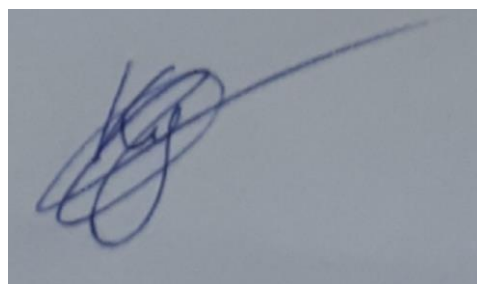
136. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід / Ю. Бестерс-Дільгер // Мовознавство. — 2010. — № 1. — С. 94-99. — Бібліогр.: 14 назв. — укр.

137. Четверта періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (проект). Міністерство культури та інформаційної України, 2018 р. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245434695&cat_id=244909847 (дата звернення: 30.12.2020).

138. Бондар, В. Т. (2021). Значимість регіональної мови в реалізації етнонаціональної політики : порівняльний аналіз польського й українського досвіду. Наукові перспективи. (1), 53 – 71.

139. Регламент ЄСПЛ від 01.11.2003 року.

12.05.2021

A handwritten signature in blue ink, consisting of a series of loops and a long horizontal stroke extending to the right.